

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY

Ústav románských studií

Francouzština

André Gide: *Návrat ze Sovětského svazu; Retuše k mému „Návratu ze Sovětského svazu“*. Střetnutí individualisty s kolektivistickou utopií.

**André Gide: *Return from the U.S.S.R.; Afterthoughts on the U.S.S.R.*
Confrontation of the individualist with the collectivist utopia.**

Daniel Petkevič

Vedoucí práce: PhDr. Eva Voldřichová-Beránková, Ph.D.

Diplomová práce

Praha 2008

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a že jsem uvedl všechny využití prameny a literaturu.

V Praze, dne 29. dubna 2008

Poděkování

Rád bych poděkoval své vedoucí práce PhDr. Evě Voldřichové-Beránkové, Ph.D. a doc. PhDr. Jaroslavu Medovi, CSc. za odbornou pomoc a podporu nejen během přípravy této diplomové práce.

Obsah

OBSAH	4
ÚVOD	6
1. ČÁST: GIDŮV INDIVIDUALISTICKÝ DUCH	8
A) VLIVY A INSPIRACE GIDOVA INDIVIDUALISMU	8
<i>Původ a výchova</i>	8
<i>Osobnosti a cesty</i>	9
B) PROJEVY GIDOVA INDIVIDUALISMU	12
<i>Gide nevěrný</i>	12
<i>Gide guru individualismu</i>	14
<i>Gide kritik společenský a umělecký</i>	18
2. ČÁST: GIDOVA ANGAŽOVANOST V OTÁZCE KOMUNISMU	21
A) PŘÍČINY A HLAVNÍ SMĚRY ÚVAH	21
<i>Individuum, kolektiv a pojem štěstí</i>	21
<i>Politické zkušenosti a sociální spravedlnost</i>	22
<i>Cesta do Konga v roce 1925</i>	23
<i>Chudoba a buržoazní původ</i>	24
<i>Náboženství a komunismus</i>	25
B) GIDE SOUPUTNÍKEM	26
<i>Aspekty a motivy Gidova souputnictví</i>	26
SSSR a souputníci	26
Gidův případ	28
<i>Gidova politická činnost</i>	34
Gide a komunistická strana	34
Pisemná prohlášení a příspěvky v tisku	35
Politická setkání	35
Aféry Dimitrov a Thälmann	36
<i>Angažovaný literát</i>	37
Tvůrčí krize	37
Sovětská literatura a I. sjezd sovětských spisovatelů (Moskva, srpen 1934).....	38
Sjezd na obranu kultury (Paříž, červen 1935)	39
C) CESTA DO SOVĚTSKÉHO SVAZU	39
<i>Historický rámeček</i>	39
<i>Přípravné kroky SSSR</i>	40
<i>Gidovo váhání a poslední varování</i>	41
<i>Gide v SSSR</i>	42
Komfort a sláva	42
Hlídaný cestovatel	42
Politické činy	43
Literární politika	43
Spolucestující	44
Program cesty.....	44
3. ČÁST: GIDOVA REFLEXE SOVĚTSKÉ REALITY	47
A) NÁVRAT ZE SOVĚTSKÉHO SVAZU (RETOUR DE L'U.R.S.S.)	47
Vydání	47
Motivy a mise	47
Reakce	48
B) RETUŠE K MÉMU „NÁVRATU ZE SOVĚTSKÉHO SVAZU“ (RETOUCHES À MON « RETOUR DE L'U.R.S.S. »)	50
Vydání a motivy	50
Mise	50
Reakce	51
C) ODRAZ GIDOVY OSOBNOSTI V OBOU KNIHÁCH O SSSR	51
<i>Hlavní gidovské motivy Návratu a Retuší</i>	52
<i>Konkrétní aspekty sovětské reality</i>	54
Ekonomika	55

Sovětská společnost	56
Stalinský režim.....	59
<i>Odklon Gida od komunismu</i>	67
<i>Politické ústraní</i>	68
ZÁVĚR	69
RÉSUMÉ	73
SHRNUTÍ	76
ABSTRACT	78
BIBLIOGRAFIE	80

Úvod

Téma této diplomové práce naznačuje, že v ní budou z určitého úhlu pohledu představena dvě díla francouzského spisovatele Andrého Gida (1869–1951), který v roce 1936 navštívil Sovětský svaz. Nejdříve bych však chtěl vysvětlit své rozhodnutí vybrat si zrovna toto téma. Se jménem André Gide jsem se poprvé setkal na gymnáziu a z té doby si pamatuji pouze na jeho dvě v hodinách češtiny probíraná díla: *Penězokazi* a *Návrat ze Sovětského svazu*. Druhá zmínka o Gidovi a jeho *Návratu* padla o několik měsíců později, a to v souvislosti se Stanislavem Kostkou Neumannem, který v reakci na Gidovu knihu napsal nenávistný pamflet *Anti-Gide neboli optimismus bez pověr a iluzí*, jehož nápadný název a nevšedně znějící jména obou autorů vzbudily mezi mými spolužáky pozornost a staly se nám tématem nejrůznějších slovních hříček. V průběhu svého vysokoškolského studia jsem si pak přečetl některé další Gidovy romány, a když byl čas vybrat téma na diplomovou práci, náhodou se mi vybavily zmíněné gymnaziální výjevy a téma bylo na světě. Při přípravě podkladů a zdrojů pro svou práci jsem navíc zjistil, že se u nás na středních školách učíme o díle, o kterém člověk příliš mnoho informací a sekundární literatury v českém jazyce nenajde. Dalším důvodem, proč jsem si téma zvolil, je tedy otevřít obzory českému čtenáři *Návratu* a *Retuší*, od jejichž vydání letos uběhne sedmdesát dva, respektive sedmdesát jedna let. Hovořím-li zde však o českém čtenáři, musím také uvést, že nebylo snadné dohledat alespoň jeden exemplář českého vydání obou knih, které byly na základě svého nevyhovujícího obsahu pro komunistický režim hromadně sváženy a ničeny. Je to pouze další z dokladů důslednosti represivní moci, jejíž orgány propagandy a cenzury dělaly vše pro to, aby mohla dále ve svůj prospěch hníst mozky svých poddaných.

Pojďme se však přesunout z Čech do Paříže a Moskvy. Pokusím se stručně popsat, jak bude práce koncipována, k čemuž mi poslouží její podtitul „Střetnutí individualisty s kolektivistickou utopií“. Slavný francouzský spisovatel André Gide se ve třicátých letech angažoval v otázce komunismu s vizí uskutečnit své individualistické ideály, ale když v roce 1936 na vlastní kůži zažil a vlastníma očima zhlédl sovětskou skutečnost, šlo skutečně o střet čelní. V první části se proto zaměřím na představení některých klíčových aspektů Gidova individualistického ducha, které vyústily ve spisovatelovu politickou angažovanost, jíž bude věnována část druhá. V ní také uvidíme, jakým způsobem se komunisté snažili využít Gidovy prestiže pro svou vlastní propagandu. Jeho přínos pro komunistickou myšlenku měl být korunován návštěvou Sovětského

svazu, který v očích Gida a dalších levicových intelektuálů představoval kolektivistickou utopii. Nicméně jak byl ve své víře slepý, o to větší šok mu přineslo zjištění opaku a výsledkem bylo jeho sdělení bolestivé pravdy o sovětské skutečnosti v *Návratu* a *Retuších*. Tato dvě díla budou tedy na základě citací z nich rozebrána v části třetí.

V úvodu ke své práci také musím vyzdvihnout některé důležité zdroje, ze kterých jsem čerpal a které mi pomohly pochopit mnohé souvislosti s tématem související. Pro pochopení Gidova individualistického postoje a jeho komplikované osobnosti mi nejvíce posloužily myšlenky Václava Černého shromážděné v knize *André Gide*. Z mnoha hledisek pro mě byly jeho obecné závěry a hodnocení Gidova individualistického vývoje objevené, a to jak z hlediska vědeckého, tak z hlediska osobního. Přestože jde o úvahy, které vznikly převážně v první polovině dvacátého století, Černého vysvětlení Gida má dle mého názoru stále čemu učit i v dnešní době. Gidova angažovanost mi pak byla ještě lépe objasněna ve studii Rudolfa Maurera *André Gide et l'URSS*, který nashromáždil maximum zdrojů, včetně nevydaných stránek Gidova *Deníku*, ale také *Návratu* a *Retuší*, a jehož prostřednictvím jsem se podíval do zákulisí vzniku obou knih. Samozřejmě jsem pak významným způsobem čerpal ze zdrojů primárních, mezi nimiž kromě *Návratu* a *Retuší* figuruje významným způsobem také autorův *Deník*. Toto je pouze výčet klíčových zdrojů, které považuji za nutné v úvodu zmínit.

Tato práce si tedy klade za úkol především otevřít obzory českému čtenáři a posloužit jako podklad a inspirace potenciálním zájemcům o prostudování dalších témat souvisejících s vývojem Gidova individualismu a jeho sovětské epizody, které jsem zde pro jejich rozsah již nemohl rozebrat do větší hloubky.

Na závěr si ještě dovolím několik poznámek technického rázu. Pro označení díla *Návrat ze Sovětského svazu* budu v práci místy používat zkráceně *Návrat*, pro označení *Retuší k mému „Návratu ze Sovětského svazu“* pak volím *Retuše*. Druhá poznámka se týká překladů. Citace z Gidova *Deníku* až na výjimky překládám sám, v jiném případě půjde o překlad Václava Černého, což bude v poznámkách pod čarou vždy uvedeno. Dále se mi u některých Gidových děl nepodařilo dohledat, zda vyšla v českém překladu, proto u některých z nich půjde o můj vlastní překlad.

1. část: Gidův individualistický duch

A) Vlivy a inspirace Gidova individualismu

V dlouhém životě a rozsáhlém díle francouzského spisovatele Andrého Gida figurují některá zásadní témata, která se navzájem prolínají a postupně vyvíjejí současně s dobou plnou společenských a politických zvrátů, v níž žil. Jeho konfrontace s prostředím, v němž vyrůstal a realizoval své ideje, z něj učinily výmluvného svědka francouzského a evropského myšlení přes půl století. Pokusím se zde vyzdvihnout a události a témata, které měly největší vliv na vývoj a inspiraci jeho mnohvrstevnatého individualistického ducha. Pro jejich nejsnazší pochopení jsem základní témata související s vlivem na Gidův individualismus a jeho inspirační zdroje v jeho životě rozdělil do dvou okruhů: „původ a výchova“, dále pak „osobnosti a cesty“. Následovat bude nástin projevů jeho individualismu a hlavní pojmy a myšlenky, které se k němu vážou.

Původ a výchova

Původ a rodinná výchova Andrého Gida (22. 11. 1869, Paříž – 19. 2. 1951, Paříž) sehrály v jeho životě důležitou roli a následující témata, která z období jeho dětství pocházejí, jsou s ním spojena po celý jeho dlouhý život.

Jeho otec byl významný právník a profesor Paul Gide pocházející z Uzès v Provence, jeho děd pak předsedal soudnímu dvoru v tomtéž městě. Rod Gidů byl odedávna protestantsky založen. Andrého matka se jmenovala Juliette Rondeauxová a byla rodačkou z Rouenu v Normandii a protestantkou (přes dávné katolické kořeny její rodiny, které však již po dobu staletí ztrácely sílu), jejíž rodina patřila do vrstvy bohatého měšťanstva. Chlapecký věk trávil André mezi těmito dvěma póly a dalšími místy v celé Francii.

„Je to má vina, že se váš Bůh tak pečlivě postaral o to, abych se narodil na rozhraní dvou dnů jako potomek dvou rodů ze dvou krajů a dvou různých vyznání?“¹ (*Deník*, 2. prosince 1929)

---

¹ „Est-ce ma faute à moi, si votre Dieu prit si grand soin de me faire naître entre deux étoiles, fruit de deux sangs, de deux provinces et de deux confessions?“ GIDE, André. *Journal 1889-1939*. Paris: Pléiade, 1940, str. 959.

Z těchto rozdílných geografických kořenů jeho rodičů, jejich protichůdných mravů a tradic, tedy u Gida vznikla vratká rovnováha a neklid, které přispěly k vytvoření širokého spektra otázek, které si ve svém životě spisovatel kladl.

Jeho mládí je poznamenáno četnými nemocemi majícími mnohdy psychický původ, které jsou jednou z příčin jeho problematické školní výchovy. V jedenácti letech mu umírá otec a André se doma ocitá v klášterní společnosti tří žen, neveselých vdov. Nemá tedy možnost konfrontace svých názorů a chlapeckých zvědavostí s žádným mužem. Jeho matka se ujímá výchovy v otcově smyslu, klade důraz na absolutní čistotu a bezpodmínečnou povinnost, na jejímž základě malý chlapec André podstupuje drezuru, potlačování, prodlužovanou nevědomost a prožívá strašná tušení či strach z přírody zkažené dědičným hříchem.

Gidovo mládí tedy probíhalo v mezích Bible a jejích vštěpovaných zákonů. Přísnost výchovy spojená s izolací malého chlapce v omezujícím prostředí z Andrého Gida vytvořila neurotického chlapce nacházejícího uspokojení v důsledném dodržování pravidel, jež mu Bible se svou čistotou a cudností přikazovala. Jeho zranitelnost vůči vnějšímu světu vyvolávala často až anekdotické výstupy a chlapec tak byl svou naivitou a neznalostí svému okolí k smíchu. Z tohoto důvodu byl jeho skutečným světem právě jeho svět vnitřní s absolutními pojmy lásky, věčnosti a čistoty. Jeho vnitřní neklid se posléze stal neklidem tvůrčím a literární tvorba životní nutností a únikem.

Dalším důležitým aspektem života Andrého Gida je jeho buržoazní původ ze stran obou rodičů. Fakt, že nikdy nepoznal materiální nouzi, nejen výrazně ovlivnil, ale také často zkresloval jeho myšlení, nicméně mu však také umožnil prožívat rozmanitý a bohatý život. Jak však uvidíme později, v Gidovi tento životní fakt posléze přerostl v odpor vůči vlastní společenské vrstvě a nemalou měrou přispěl k jeho obdivu komunistické společnosti ve třicátých letech dvacátého století.

Osobnosti a cesty

V Gidově životě také sehrály klíčovou roli jak setkání a názorové konfrontace s různými osobnostmi, tak četné cesty, které se zálibou a zápalem po celý život podnikal. Z této pestré životní zkušenosti se pro ilustraci vývoje Gidova individualistického myšlení hodí vyzdvihnout následující události:

1) Setkání s Oscarem Wildem na začátku devadesátých let devatenáctého století a jeho svůdná náklonnost k Gidovi, které zásadní měrou přispěly k autorově revoltě proti zákonům, dogmatům a tradicím. Nejen to, znamenaly také uvědomění si vlastní

sexuální odlišnosti a odstartovaly rozkošnické období Andrého Gida žíznicího po milostných dobrodružstvích, prožívajícího sílu okamžiku a přijímajícího sebe sama bez jakýchkoliv zábran.

„Brzy to uvidíme, až náhle a jakoby strašným vnitřním tlakem prasknou všechny zábrany a ohledy mravní, kalvínský puritán strhá ze sebe jako blázen všechn bílý háv čistoty, askese a tělesné zdrženlivosti a oddá se s důsledností jemu po celý život vlastní tomu, čemu se oddá: to si řekl – a čí asi vlivem –, že čistota člověka znamená především naprostou upřímnost k sobě samému, a ta zase znamená vůli být tím, čím vskutku jsem, souhlas s tím, co v sobě najdu [...]“²

2) Za Gidův zlomový životní okamžik je v podobném smyslu možné považovat jeho cestu do Afriky z let 1893–1895. V jeho *Deníku* z období před odjezdem se lze dopátrat poznámek, které naznačují směr, kterým se hodlal ubírat a který jej začal postupně úplně pohlcovat, až propukl ve stav, který zdánlivě popřel vše, co mu předcházelo.

„Veškeré moje usilovné snahy byly letos zaměřeny na tuto nesnadnou úlohu: zbaviti se konečně všeho, čím mne zděděné náboženství nahradilo zbytečným, příliš úzkým a příliš omezujícím mou přirozenou povahu; přitom nicméně nezapudit nic z toho všeho, co by mne mohlo vychovávat a i nadále posilovat.“³ (srpen – 13. září 1893)

„Odmítám již chápati morálku, jež by nedovolovala a neučinila největšímu, nejkrásnějšímu a nejsvobodnějšímu užívání a rozvoji našich sil.“⁴ (říjen 1894)

V Africe se uzdravil z vážné plicní nemoci a znovu se pomalu učil žít, užívat a vychutnávat slasti, které mu tato země nabízela. Nešlo zde pouze o objevení smyslové rozkoše a sexuality, které umocňoval lákavý pocit zakázaného ovoce kontrastujícího s jeho puritánskou výchovou, ale také obecněji o setkání se svobodou a lidsky přirozeným, ba přírodním přístupem k životu, který v autorovi inspiroval jeho největší životní poslání: hlásat a hájit právo každého jedince na svobodný vývoj. V této souvislosti je také třeba zmínit Gidovu homosexuální orientaci, o jejímž zásadním vlivu na jeho individualistické myšlení se Václav Černý vyjadřuje takto:

---

² ČERNÝ, Václav. *André Gide*. Uspořádal Jiří Pistorius. Praha: Triáda, 2002, str. 48.

³ „Tous mes efforts ont été portés cette année sur cette tâche difficile: me débarrasser enfin de tout ce qu’une religion transmise avait mis autour de moi d’inutile, de trop étroit et qui limitait trop ma nature; sans rien répudier pourtant de tout de qui pouvait m’éduquer et me fortifier encore.“ GIDE, André. *Journal 1889-1939*, str. 41. Přeložil Václav Černý.

⁴ „Je ne veux plus comprendre une morale qui ne permette et n’enseigne pas le plus grand, le plus beau, le plus libre emploi et développement de nos forces.“ GIDE, André. *Journal 1889-1939*, str. 52. Přeložil Václav Černý.

„[...] celé, celičké jeho dílo od cesty do Tunisu roku 1893 je obrovitou, tu přímou, tu transponovanou epopéjí pederasta, a Gide musil interpretovat autenticitu jako právo a povinnost přiznat svou zvláštnost, vystavit na odiv svou biologicko-psychologickou anomálii či nepravidelnost, kterou ho do té chvíle palčivé zábrany jeho puritánské kalvínské výchovy i hluboká něha k manželské družce jeho života nutily znásilňovat. Gide si tedy nařizuje upřímnost, aby se osvobodil z moralistických, společenských, fyzických, citových interdiktů, aby se mohl přijmout. Aby si mohl vyhovět.“⁵

3) Dalším důležitým životním okamžikem bylo objevení Dostojevského na začátku dvacátého století, které nejenže Gidovi otevřelo srdce směrem na východ, ale také posunulo jeho individualistické myšlení směrem k sociálnímu přes myšlenku heroismu sebeoběti. Zároveň představuje inspirace Dostojevským další z Gidových kroků při hledání obecného přes zvláštní, myšlenku zásadního významu také pro jeho obecné úvahy o umělecké tvorbě, které, jak uvidíme později, byly jedním z témat Gidovy kritiky Sovětského svazu o třicet let později.

4) Věčným tématem Gidových úvah od mládí až do smrti je jeho vztah ke Kristu a evangeliu spojený s konfrontací jeho názorů s církevním učením. Jak jsme viděli, z poslušného puritánského chlapce se náhle stal revoltující kacíř. Po hédonistické odmlce z období jeho afrického dobrodružství se Gide opět sebe sama začal ptát na Boha. Pečlivě četl Bibli a vybíral z ní to, co bylo v souladu s jeho vlastním cítěním. Ve svém rozsáhlém díle se pak snažil popsat svůj vlastní výklad evangelia, který zahájil „biblí“ individualismu, knihou *Pozemské živiny* (*Les nourritures terrestres*, 1897). Nicméně tím jeho hledání Boha neskončilo a přátelské styky s osobnostmi z katolického prostředí, konkrétně s Paulem Claudem a dalšími jeho reprezentanty (Francis Jammes, Charles du Bos) jej v období kolem první světové války málem přivedlo ke konverzi ke katolicismu. Nakonec se však Gide rozhodl opačně, a proto se od něj někteří katoličtí přátelé odvrátili a jejich vztah zůstal až do Gidovy smrti na ostří nože. Paul Claudel, který se s Gidem do konce jeho života neusmířil, dosáhl po jeho smrti toho, že 24. května 1952 bylo jeho veškeré dílo „*Opera omnia Andreæ Gide*“ dekretem úřadu Suprema Sacra Congregatio Sancti Officii dáno na Index zakázaných knih katolické církve.⁶

5) Jako chronologicky poslední z významných událostí pak na Gidově individualistické cestě figuruje jeho sovětská epizoda. Gidovo sociální cítění rostlo od konce dvacátých

---

⁵ ČERNÝ, Václav. *André Gide*, str. 212.

⁶ PAINTER, George D. *André Gide*. Paris: Mercure de France, 1968, str. 209.

let dvacátého století a vyústilo v politickou angažovanost v letech třicátých, kdy našel realizaci svých ideálů v utopii Sovětského svazu, jehož propagandou se nechal strhnout. K vizi uskutečnění individua v rámci kolektivu se přidalo jeho soudobé protiburžoazní, protikapitalistické a proticírkevní cítění spojené s myšlenkou sociální revolty. Nicméně během své návštěvy SSSR v roce 1936 nad tím vším našel těžká oblaka doktríny a lži spolu s nespravedlností a krutostí. Následovalo hluboké zklamání, jehož důsledkem byla postupná ztráta zájmu o sociální angažovanost a návrat k dřívějším tématům s důrazem na hledání pravdy a víru ve spásu lidstva individualistickou cestou. Zmíněné Gidově sovětské epizodě se věnují další dvě kapitoly této práce.

B) Projevy Gidova individualismu

André Gide rozhodně nebyl člověkem jednoduchým. Mnohvrstevnatost jeho osobnosti, která se promítá do díla a činů formou dialogu jejích jednotlivých součástí mezi sebou, ať už z hlediska citového, morálního, sociálního či náboženského, však vždy vychází z jednoho jediného: být vždy sám sebou za každou cenu a přijmout vše dobré i špatné, ba více, dát vlastní pozitivní smysl všemu, co život přináší.

Tím se dostáváme ke konkrétním rysům Gidova individualistického postoje. Již byly popsány vlivy, kterým autor ve svém myšlenkovém vývoji podléhal. Nyní je zde místo pro prozkoumání účinku zmíněných vlivů a nahlédnutí forem, které na sebe Gidův myšlenkový vývoj bral. První úhel pohledu bude Gidův vnitřní vývoj, který na sebe bere formu úniku a neustále proměnlivosti, nazvu jej „Gide nevěrný“. Druhý úhel pohledu pak zmapuje jeho vliv inspirátorský, jeho význam vnější, pro tento volím název „Gide guru individualismu“.

Gide nevěrný

Život Andrého Gida se dá označit za neustálý únik ze všeho, co mu připadá strnulé a omezující. Na své cestě hledání sebe sama si tedy dává za úkol vyzkoušet vše, co jej láká a svádí. Věrnost názorům a zásadám totiž vyvolává u Gida stav neklidu a pocit, že mu mezitím unikají jiné názory a životní formy. Každý jeho nový stav se pak stává stavem absolutním, který je prožíván plně a v přítomnosti, ale který může kdykoliv být nahrazen stavem jiným, který jej vyjádří ještě lépe, absolutněji. Jakmile vyčerpá veškerou rozkoš, kterou jeden stav obsahuje, neváhá a nachází další, který jej vystihne a naplní novou rozkoší. Žádné formě či názoru se nezaslibuje, aby jej pak mohl bez

výčitek opustit. Tím se stává nezachytitelným a neovladatelným, ale zároveň svobodným. Jedinou jeho věností v tomto procesu hledání sebe sama je touha být pokaždé pouze sebou samým a nikým jiným.

Tak během svého života vystřídá celé spektrum politické, od ultrapravicového nacionalistického (až royalistického) smýšlení za první světové války přes nadšení myšlenkami komunismu v letech třicátých, až skončí u apolitismu, to vše ve vlnách střídavého nadšení a odpadlictví. V podobných vlnách u něj probíhá také proces náboženského hledání, který začne naučeným přísným kalvínským postojem, z něhož uniká do absolutní nevázanosti téměř bezbožné, pak chce konvertovat ke katolicismu a nakonec umírá jako vyznavač Krista odmítající jakékoliv církevní doktríny.

Samotná tvorba knih ilustruje myšlenku Gidovy názorové proměnlivosti. Tvůrčí proces se v jeho životě několikrát odehrál podobně jako v případě *Immoralisty* (1902). Autor se během jeho psaní natolik vnitřně změnil, že při vydání knihy se s jeho obsahem již neztotožňoval.

„Čtyři roky jsem ji ne psal, ale žil; a píšu ji, abych se dostal přes ni; tu knihu jsem prodělal, jako se prodělává nemoc...“⁷ (André Gide v dopise Francisu Jammesovi z roku 1901)

„Můj ‚Immoralista‘ je už tak daleko ode mne, že se nemohu rozhodnout opravit jeho kartáčové otisky.“⁸ (*Deník* 2. března 1902)

Jeho úniky a úlety však nejsou naprosto spontánní. Vznikají na základě výbušné směsi mnoha pocitů, které jsou doprovázeny a často podníceny hlubokými vnitřními dialogy mezi jednotlivými součástmi jeho žíznlivé a roztoužené duše. Tyto gidovské proměny tedy zdánlivě připomínají svlékání hadí kůže s totální negací stavů předcházejících. Nicméně tak radikálně tyto změny postojů pouze vypadají navenek, uvnitř básníkovy nitra se vše prolíná a diskutuje na mnoha úrovních tak komplikované osobnosti, jakou Gide bezesporu byl. Postupné přechody jednotlivých myšlenkových pochodů a mnohvrstevnatost Gidovy osoby charakterizuje Václav Černý takto:

„[...] jako by básník chtěl v sobě uskutečnit všechny své vnitřní možnosti zároveň a mluvil současně několika jazyky. Není snadné utřídit Gidovy proměny a chronologicky zkatalogisovat tento život a toto dílo, kde vše je ve všem, smyslník už v asketovi, asketa

---

⁷ ČERNÝ, Václav. *André Gide*, str. 212.

⁸ „Mon *Immoraliste* est déjà si loin de moi, que je ne puis me décider à en corriger les épreuves.“ GIDE, André. *Journal 1889–1939*, str. 132. Přeložil Václav Černý.

ještě v rozkošnickém sensuálovi, rouhač v čtenáři Bible, komunista v individualistovi atd.“⁹

Tolik tedy o Gidovi nevěrném. Jeho nevěrnost má tedy základ v podobě absolutní otevřenosti – disponibility – všemu novému. Projevuje se negací zákonů a dogmat, kterými jeho okolí vnucuje básníkovi určitá životní stanoviska. Ten však na základě osobní zvláštnosti – jedinečnosti – hodlá žít podle svého, a to bez omezení. Je proto nevěrný svému okolí a věrný pouze sobě samému, a toto své vlastní životní stanovisko se snaží pomocí svého díla a svých činů obhájit. Nečiní to však pouze formou šokujících výpovědí, ale snaží se ve svých úvahách nalézt obecnou pravdu, která z osobní zvláštnosti učiní ctnost.

Gide guru individualismu

Z neklidného a nevěrného člověka, který stále mění názory a posléze i šokuje svými otevřenými zpověďmi a nerespektováním společenských doktrín, se však vyklubal jeden ze zásadních intelektuálních guru (mládeže a nejen té) první poloviny dvacátého století, a to i za hranicemi Francie. Šel postupně s mnoha proudy, od kterých se mnohému naučil, které mnohým obohatil a od kterých se posléze zase odtrhl. Vyzkoušel si v životě různá přesvědčení a nebál se je měnit, když už s nimi přestal souznít. Přes svůj naivní a nevědecký postoj v některých věcech dokázal odhalit hloubku bezpráví a lži a neváhal jít se svou kůží na trh. Podařilo se mu odkrýt některá tabu a otevřít nové pohledy na mnohá témata, ať už osobní, společenská, politická, náboženská či literárněvědná. I když některé jeho činy z hlediska společenské a politické angažovanosti mohly vyznít jako šlápnutí vedle, podařilo se mu na základě principů, za nimiž si vždy pevně stál, přispět k lepšímu světu, který v době, ve které žil, prožíval bolestné a nestabilní období plné ideologických pnutí a válek. To vše činil André Gide ve jménu svobody, pravdy a spravedlnosti.

Svoboda je pro Andrého Gida naprosto klíčovým pojmem a kolem ní se točí prakticky celé jeho dílo. Pojem svobody Gide ve svých knihách, kritických pracích, denících, rozhovorech a projevech postupně nahlíží z mnoha perspektiv a dále jej rozvíjí v široký systém, který začíná studiem individua a posléze obsáhne také kolektiv, a stává se tak reprezentativním příkladem vývoje soudobého myšlení od konce devatenáctého století do poloviny dvacátého století. Zároveň je také jedním z klíčů k pochopení Gidovy politické angažovanosti a desangažovanosti v období jeho komunistického souputnictví

---

⁹ ČERNÝ, Václav. *André Gide*, str. 63.

v třicátých letech. Již zde bylo naznačeno, jakým způsobem se k nutkové potřebě osobní svobody Gide dostal. Jakou formu tedy na sebe bere jeho pojetí svobody a jaké jsou další zásadní pojmy s ní spojené? Jakým způsobem Gide svobodu vyjadřuje?

Zásadním dílem, které se tomuto pojmu věnuje a stává se tak autorovou „biblí“ svobody a individualismu, jsou *Pozemské živiny* (*Les nourritures terrestres*, 1897). Tato kniha hlásá osvobození se od obav spojených se zákazy a začátek výchovy sebe sama očištěného od těchto omezujících faktorů. Důraz je dále kladen na dostupnost – otevření se novému s pocitem vroucnosti a žízně. Sám proces poznávání pak může přinášet, a v případě autorově také přináší větší slast, nežli samo splnění cíle; pro zjednodušení by se tato myšlenka dala přirovnat ke známému rčení „i cesta může být cíl“. V této logice je pak důležitý i okamžik plného prožívání každého životního okamžiku a pocitu, které se má stát rozkoší a východiskem pro hledání sebe sama. V dalších dílech (např. *Filoktétos* [*Philoctète*, 1899]) z roku 1899 se postulát svobody obohacuje o prvek heroismu a prvek sociální a mravní. Důsledným bojem jedince o překonání sebe sama (za účelem svobody a vlastní úplnosti), který sám o sobě je heroismem, se pak hrdina – individuum – dostává do roviny obecnější morálky a tím se ze zvláštního stává obecné, ale také z individuálního sociální. Opět zjednodušeně řečeno: čím hlouběji jde individuum za sebou samým překonáváje nesnadné překážky v podobě zákazů, tím obecnější hodnoty vytváří pro své okolí a mění tak jeho morálku na morálku vyššího řádu.

Z hlediska mravního heroismu také Gide interpretuje svůj vztah ke Kristu, který svou osobní obětí spasil všechny, ale zároveň každého zvlášť a jinak. Kristus je pro Gida učitelem individuální svobody, který ruší zákony předešlé a hlásá pouze lásku a spásu prostřednictvím uskutečnění tvůrčích možností v něm samotném a ve všech lidských individuích, do nichž byly vloženy.

Svoboda jedince je dále u Gida ilustrována jeho pojmem *gratuitního činu* (*acte gratuit*), který je rozvinut například v díle *Prométheus špatně připoutaný* (*Prométhée mal enchaîné*, 1899) či *Vatikánské kobky* (*Les Caves du Vatican*, 1914), ale také v již zmiňovaném *Filoktétovi*. Jeho smyslem je svoboda individua při rozhodování o smyslu událostí v životě. Gratuitní (bezdůvodný, ničím nemotivovaný) čin může být buď pasivní, v tomto případě je individuum jeho příjemcem a dává mu smysl, nejlépe pozitivní. Při určování životních smyslů záleží na vědomí vlastní individuální síly. Gratuitní čin však může být také aktivní, je-li vykonán individuem samým. Nezáleží

pak na tom, je-li skutkem dobrým nebo špatným, nýbrž na tom, jak se s ním jeho příjemce, ale vlastně i původce, vyrovná.

André Gide se svým svěžím a otevřeným přístupem k životu stává svůdným příkladem pro několik generací francouzské, ale také evropské mládeže. Vztah je to oboustranný, spisovatel se nechává mládeží inspirovat a zároveň je sám inspiračním zdrojem mládeže. Tím se jeho dílo stává odrazem vývoje názorů mladých lidí a mapuje tak jeho historii v první polovině dvacátého století. Stejně jako jsou mladí lidé otevření různým druhům pokušení, tak i Gide po celý svůj život žíznil po nových pokušeních a s chutí jim podléhá. Jeho sklon k pokušením všeho druhu ilustruje příhoda, ve které během hry na hádání románových postav projevuje své sympatie ke Goetheho Mefistofelovi.¹⁰

Jakým způsobem učí Gide svobodě, když se sám bouří proti naučeným věcem, omezujícím pohledům a doktrínám? Tedy, rozhodně nejde o hlásání svobody snadno dosažitelné. Pravá svoboda vzniká na základě pravdivého přístupu k sobě samému, nikoliv na základě lživých a omezujících předpokladů, s nimiž je individuum konfrontováno. Zdánlivě obecné předpoklady platí pro lidskou masu, ale rozhodně nemusí platit pro každého. Gide je proto učitelem jinakosti a odlišnosti každého individua, jíž je možné dosáhnout pouze důsledným zkoumáním a posloucháním sebe sama. Nejlépe se pak individuum pozná, nalezne-li si odpovědi na otázky samo. Gide tedy učí svobodě takto:

„Zahod' mou knihu! Vštíp si dobře, že tohle je jen jeden z tisíce možných vztahů k životu. Hledej svůj vlastní. Co by někdo jiný udělal stejně dobře jako ty, nedělej to! Co by někdo jiný řekl stejně dobře jako ty, neříkej to; napsal stejně dobře jako ty, nepiš to! Nelni v sobě leč k tomu, co cítíš, že se nevyskytuje nikde jinde než v tobě samém, a vytvoř ze sebe, trpělivě nebo netrpělivě, ach! Nejenahraditelnější ze všech bytostí!“¹¹

Velikost jeho učení tedy spočívá v tom, že zbavuje omylů, láme bariéry a tabu, ale zároveň neukazuje další cestu. Odmítá totiž vytvářet „pravdy“, nechává ostatní, aby si našli pravdu vlastní, která je bude vyjadřovat ve smyslu toho, co si sami svobodně zvolili. Tím se Gide stává osvoboditelem duší, které se pak proti němu často paradoxně staví do opozice. Pravda totiž může bolet, a proto se s kritikou ozývají se právě ti, kterým její zjevení nejvíce zalézá pod kůži.

Jak se se svými potencionálními nepřáteli a vůbec všemi zlými jazyky André Gide vypořádává? Jistě, pomluv se na něj během celého života snáší mnoho a

¹⁰ MAUROIS, André. *De Sartre à Gide*. Paris: Librairie Académique Perrin, 1965, str. 16.

¹¹ GIDE, André. *Les nourritures terrestres*. Citováno podle ČERNÝ, Václav. *André Gide*, str. 15.

z nejrůznějších, často i nejnečekanějších stran, například od bývalých přátel. Gide si však vždy s chutí a oblibou vyslechne jakoukoliv kritiku s vědomím, že i ta pro něj znamená určitou reflexi sebe samého, která mu třeba pomůže objevit další nepoznanou část jeho osobnosti. Co však Gide nesnese a proti čemuž ve svém životě doslova vede válku, je pokrytectví. Společnost je jím dle něj doslova prolezlá, ať už z hlediska náboženství, morálky, peněz či politiky. Pokrytectví vnímá jako lež proti sobě samému, ze které se může rodit pouze další zlo. Proto se do pokrytců, ale také lidí omezených svou neživotností a pohodlností, nebo obecněji vyjádřeno do svých názorových protivníků, opírá v četných dílech, např. v románu *Vatikánské kobky* (*Les Caves du Vatican*, 1914) či *Paludes* (1895). Nedělá to však vždy přímým způsobem (období politické angažovanosti reprezentované *Návratem ze Sovětského svazu* tvoří výjimku), často volí raději inteligentní satiru, břitkou ironii, komiku až grotesknost, které v jeho díle tvoří další důležitou linii a potvrzují v něm brilantního hráče se slovy a jazykem, který ve francouzské literatuře vyniká.

Jako naprosto zásadní věc v životě a díle Andrého Gida pak figuruje v souvislosti s jeho bojem proti pokrytectví (a zároveň o svobodu) způsob, jakým o sobě spisovatel hovoří. Jak bylo možno vidět, mnoho jeho prací vzniklo na autobiografickém základě. Nicméně vzhledem k místy bouřlivému životnímu stylu autorovu, a obzvláště pak k jeho tabuizované sexuální orientaci, muselo vydání některých jeho autobiografických děl působit ve společnosti rozruch. Co je tedy kromě pojmu svobody dalším základním rysem vši Gidovy autobiografické tvorby a v čem spočívá její literární a myšlenková hodnota, která je další vzpourou proti zaběhlým způsobům? Je to Gidova důležitá vlastnost: upřímnost spojená s odvahou jít se svou kůží na trh, přestože tím mnohdy riskuje pohrdání a neúspěch, například při vydání díla *Corydon* (1924), v němž přiznává své odlišné sexuální citění (přestože je od roku 1895 ženatý se svou sestřenicí Madeleine Rondeauxovou) a které obhajuje, ba přímo oslavuje. S naprostou upřímností pak také o sobě vypovídá v autobiografickém románu *Zemři a živ budeš* (*Si le grain ne meurt*, 1926). Je to od něj velice odvážný krok, kterým riskuje ztrátu své slávy. Gide však raději přijme nenávisť a opovržení, než aby byl milován takový, jaký není.

Gide je tedy autor konfesního typu, který přinesl do literatury imperativ krajní upřímnosti. Jeho dílo je osobní zpovědi autora. Nicméně k upřímnosti se Gide nutit nemusí, ba právě naopak. Jeho oscilující povaha jej přímo nutí psát otevřeně, upřímnost se mu stává životní nutností, osvobozením a kompenzací.

S tímto souborem vlastností a životních zkušeností se téměř nelze divit, že se André Gide nechal zlákat k propůjčení své osobnosti určité komunistické myšlence. Období jeho politické angažovanosti ve třicátých letech dvacátého století, stejně jako její příčiny a ostatní aspekty, totiž s Gidovým individualistickým životním postojem úzce souvisejí. Ještě jeden aspekt, který by neměl v této části chybět: Odmítání doktrín a všeho, čím je člověk svazován a utlačován, jako tomu bylo v případě Gidových postojů k církvi, k radikálním názorům Barrèsovým, ke komunismu, k nacismu či ke kolaborující *Nouvelle Revue Française* a dalším událostem, pak vypovídá o důležitém charakterovém znaku Gidově: o nestrannosti a snaze hájit pravdu a spravedlnost, mnohdy za velmi riskantních okolností, které svědčí o obrovské míře odvahy, kterou v sobě André Gide nese.

Gide kritik společenský a umělecký

Od roku 1897 publikoval André Gide různé kritické posudky, úvahy, eseje, portréty básnických osobností a články o obecných otázkách uměleckých. Tato činnost mu sloužila pro obhajobu jeho názorů a prostřednictvím jejich konfrontace s názory ostatními se Gidův myšlenkový svět dále rozvíjel. Hlavním místem, kam zaznamenával své názory, byl jeho *Deník (Journal)*, který si psal od roku 1889 až do roku 1946 (část 1889–1894 byla částečně zničena roku 1902), s mezerami, kdy si jej psát zakazoval. V něm se odráží intimní, mravní a myšlenkový život tvůrcův. Dále obsahuje jeho pohled do vývoje duše díla, komentáře k pracím, postřehy k četbě a kultuře, poznámky k veřejnému životu vlasti a autorovy styky s osobnostmi jeho doby.

S přáteli založil roku 1909 literární magazín *Nouvelle Revue Française*, který až do roku 1939 zůstal hlavní platformou jeho tvorby a názorů. Magazín se hlásil k novému klasicismu a hodlal uvádět kvalitní literární díla bez snahy o podporu nějaké literární doktríny. Zároveň v meziválečném období hrála *N.R.F.*, jejímž vydavatelem byl od roku 1911 Gaston Gallimard, klíčovou roli v debatách o kultuře a politice francouzské společnosti. Gide byl jejím ředitelem do roku 1914 a opustil ji v roce 1939, definitivně pak přestal přispívat v dubnu 1941. Mezi lety 1943–1953 byla *N.R.F.* zakázána za kolaborantství.

Zásadním tématem Gidova individualistického vývoje jsou jeho polemiky, konkrétně pak jeho dlouhodobý spor s Maurice Barrèsem.

„Je to po léta letoucí trvající Gidův boj o sebe samého, rozšiřující se hned od počátku v zápas ne dvou jedinců, ale dvou principů, dvou zákonů francouzského moderního ducha, a vinoucí se po desetiletí francouzskou literaturou jako jedna z červených nití jejího vývoje, jako jeden ze základních pohybů, jež ji rytmují: boj Gide – Barrès, zápas gidismu a barrèsismu.“¹²

Maurice Barrès v letech 1887–1895 zastával teze aristokratického individualismu dekadentního původu se zálibou ve vznešené kráse a vášnivosti, kterou nacházel v dědictví mrtvých předků a zakotvení v rodné půdě. Ve svém základním díle *Les Déracinés* (Vykořenění, 1897) pak představil svou ideologii, s níž vešel do politiky jako polemik, novinář, poslanec, ideolog konzervativního nacionalismu, francouzského militarismu. Zastával francouzskou formu latinského či francouzského purismu odvozenou z hellénismu, Říma a katolicismu. Tato ideologie vykazovala xenofobní prvky a sám Barrès vystupoval proti internacionalismu, socialismu a židovskému duchu (byl aktivním antidreyfusovcem). Od roku 1914 byla jeho činnost výhradně politická. Gide se cítil osobně zasažen a zahájil polemiku článkem *A propos des Déracinés* (K Vykořeněným) z prosince 1897¹³. Proti Barrèsově pojmu „vykořenění“, tedy věrnosti rodičovským kořenům a tradicím, argumentoval příkladem sebe samého, když vznesl otázku, kam má zapustit své kořeny, když se narodil v Paříži z otce pocházejícího z Uzès a matky z Normandie. Z tohoto hlediska tedy Gide naopak hlásal univerzalistický humanismus. Snažil se ale dokázat nesoudržnost Barrèsova pojmu také z hlediska jeho mravního obsahu. „Vykořeňování“ (fyzické nebo intelektuální) spojené se vzděláváním osobnosti bylo pro Gida ctností, principem síly, zušlechtění a základem svobody. Slabá osobnost se však nezmůže na „vykořenění“ a nezbude jí, než se „vykořenit“. Gide požaduje, aby byli slabí jedinci chráněni před cizími vlivy a dále zapouštěli kořeny v duchu tradic a schémat, ale zároveň aby toto pravidlo nebylo předepisováno všem.

Z dalších Gidových kritik a úvah je pro účely této práce vhodné zmínit jeho obecné články o základních otázkách umělecké tvorby a kulturního života. Gide se zabýval otázkou vlivů, jejichž byl rozhodným straníkem. Viděl v nich obohacení bytosti, nikoliv připodobnění k druhému. V umění, oproti vědě, Gidovi nešlo o rozšiřování dosavadního stavu a přidávání dalších výsledků.

---

¹² ČERNÝ, Václav. *André Gide*, str. 106.

¹³ Publikováno v *L'Ermitage*, únor 1898.

„Nýbrž o to jde, aby umělec zcela nově a jinak než všichni jeho předchůdci svět viděl, aby stvořil další svět, nepodobný dosavadním, a změnil ne quantum, nýbrž sám smysl umění a dal mu nový směr.“¹⁴

V oblasti krásna dle něj tedy myšlenka pokroku postrádala smyslu, jelikož jediná důležitá věc byl vlastní obsah lidský, které umělecké dílo nese, a smysl, jenž mu je autorem (umělcem, básníkem) dán.

Gide také zkoumal vztahy mezi publikem a umělcem a aplikoval tak i zde svůj neúnavný zájem o lidskou obecnost, která z hlasatele individuální jedinečnosti přerůstala v původce myšlenek sociálních. Následující dvě Gidovy úvahy měly velice blízko k socialistickému estetickému pohledu.

První se týkala rozchodu umění s publikem. Gide považoval rozchod umění se životem za nebezpečí jak pro umění samo, tak také pro život. Umělci vyznávající doktríny umění-pro-umění nenašli místo ve společenském životě, proto se pyšně izolovali, básnili sami o sobě a pohrdali tím, co je nedovedlo ocenit.

Druhá se týkala způsobu a míry, v nichž umění a společnost vzájemně souvisely. Aby společnost cítila umění jako životní potřebu, bylo třeba pokroku sociální spravedlnosti. Historicky totiž za uměním šla vždy ta část společnosti, která nehladověla. Stejně tak bylo třeba růstu vzdělanosti ve stále širších vrstvách společnosti. Gide požadoval, aby byla kultura rozšiřována, nikoliv však na úkor její kvality.

Zároveň tedy s otázkou uměleckého publika souviselo nebezpečí vlichocování davu prostřednictvím mělkosti tendenčních děl. Přestože je to řečeno velice stručně, na těchto základech postavil Gide svůj plán sociální estetické politiky, který se později promítl i do jeho vnímání kultury v SSSR.

---

¹⁴ ČERNÝ, Václav. *André Gide*, str. 111.

2. část: Gidova angažovanost v otázce komunismu

A) Příčiny a hlavní směry úvah

Ke společenské a politické angažovanosti přivedlo Andrého Gida ve třicátých letech dvacátého století několik cest. Jak bylo výše popsáno, v každém období života se komplikovaná a mnohvrstevnatá osobnost Gidova zabývala různými otázkami, které postupně nabývaly na důležitosti, než byly nahrazeny otázkami jiného rázu, a to na základě četných událostí, které tento spisovatel prožíval. V souvislosti angažovaností tohoto spisovatele je tedy na místě popsat, kterými tématy se v tomto období nejvíce zabíral a která jej k jeho postoji svým propojením přivedla.

Prvním z témat jeho úvah v tomto období je přechod od individuálního ke kolektivnímu spojený s pokusem oba pojmy sloučit. S tím souvisí také spisovatelův silící zájem o sociální spravedlnost a politiku. Druhým tématem, které souběžně u spisovatele získává na důležitosti, jsou okolnosti Gidova buržoazního původu a jeho rostoucí odpor vůči zbohatlickým manýrům představitelů této sociální vrstvy. Třetí tematický okruh, který hrál z hlediska Gidovy politické angažovanosti zřejmě největší roli, se pak týká otázek náboženských a jejich kompatibility se soudobými myšlenkovými proudy, ze kterých vyšel Gidovi ten komunistický jako ideální.

Individuum, kolektiv a pojem štěstí

První z uvedených témat – individualismus a sociální spravedlnost – souvisí jak s otázkami vnitřními zabývajícími se individualistickou morálkou, tak s otázkami vnějšími, konkrétně s politickými a právními zkušenostmi, kterých Gide nabyl v průběhu svého života. Jak již bylo výše popsáno, v jistém období se spisovatel začal více zajímat o otázku sociální, k níž dospěl svými teoretickými úvahami, zejména pak přes myšlenku přechodu od zvláštního k obecnému, a tedy od individuálního ke kolektivnímu. Svůj postoj potvrzuje v díle *Nové živiny* (*Les nouvelles nourritures*, 1935), jehož část byla publikována již v roce 1921. V něm konfrontuje entuziastické myšlenky vzpoury a svobody z *Pozemských živin* s tématy utrpení, smrti, stáří, se sociálními otázkami či otázkou životního úkolu a pokroku.

V souvislosti s otázkou štěstí je zde možné zaznamenat posun od štěstí spojeného se svobodou ke štěstí na základě hrdinského plnění životního úkolu. V předmluvě k Nočnímu letu od Saint-Exupéryho z roku 1931 se Gide o štěstí vyjadřuje takto:

„[...] štěstí člověka není v svobodě, nýbrž v přijetí povinnosti.“¹⁵

Obecně jeho pojem štěstí vychází z myšlenky, že základem pro štěstí druhých je štěstí osobní, přičemž osobní štěstí Gidovo se v té době uskutečňuje v momentě, kdy zvyšuje štěstí ostatních. Tedy aby byl Gide sám šťasten, potřebuje také štěstí všech ostatních a v jeho zvyšování vidí svůj úkol.

Politické zkušenosti a sociální spravedlnost

Je třeba také uvést, že určitých politických zkušeností Gide nabyl mezi lety 1896–1900, kdy zastával funkci starosty v normandském městečku La Roque-Baignard, kde byl vlastníkem zámku a přilehlých hektarů půdy. Byl ve své době nejmladším starostou ve Francii a svou funkci vykonával pilně a svědomitě, nicméně politická kariéra jej zároveň děsila. Ostatně již od mládí jej vše spíše odrazovalo od politiky. Vzhledem ke svému buržoaznímu původu se nemusel nikdy starat o finance a navíc jeho přísná protestantská výchova zdůrazňovala větší důležitost vztahu člověka k Bohu před vztahem lidí mezi sebou. Ještě v roce 1893 si do deníku poznamenává:

„Nedělat politiku a skoro nikdy nečíst noviny [...]“¹⁶

V roce 1912 se na chvíli stal porotcem u soudu, o čemž pojednává ve svých *Souvenirs de la cour d'assises* (1914). Tohoto úkolu se tehdy ujal dobrovolně a s velkou vážností a v jednom z přibližně dvanácti případů dokonce žádal o snížení trestu. Spíše než angažovaně politicky zde však jednal jako moralista a psycholog. Právě v období třicátých let se pak Gide rozhodne k menšímu literárnímu návratu k některým kriminálním případům (*Ne jugez pas* [Nesud'te], 1930)¹⁷, což potvrzuje jeho rostoucí citlivost vůči otázce sociální spravedlnosti.

Během první světové války se Gide politicky téměř neangažuje a později je rád, že v jejím průběhu neprohlásil nic zlého ani hloupého, čeho by následně litoval. Ke skutečnosti, že válka spíše probíhá mimo něj (stejně tak dočasně umlká i jeho literární

---

¹⁵ „[...] le bonheur de l'homme n'est pas dans la liberté, mais dans l'acceptation d'un devoir.“ GIDE, André v předmluvě k: SAINT-EXUPÉRY, Antoine de. *Noční let*. Praha: Knihy Mánesa, 1933, str. 11. Přeložil Bedřich Vaniček.

¹⁶ „Ne pas faire de politique et ne presque jamais lire les journaux [...]“ GIDE, André. *Journal*. Citováno podle MAURER, Rudolf. *André Gide et l'URSS*. Berne: Editions Tillier, 1983, str. 14.

¹⁷ PAINTER, George D. *André Gide*, str. 172.

tvorba), přispívají hlavně události v jeho soukromém životě, hlavně jeho vášnivý vztah k mladému Marku Allégretovi. Věnoval se však charitativní činnosti. Žil poměrně skromným způsobem a rozdával dary obětem válečného konfliktu. Během pozorování probíhajících událostí si pak navíc uvědomoval, že lidé mající politickou zodpovědnost jsou často podprůměrní, což mu později dodalo odvahu hrát roli kulturního a politického představitele na poměrně vysoké úrovni.

Cesta do Konga v roce 1925

Je-li možné vyzdvihnout v Gidově životě nějakou klíčovou událost, která výrazně napomohla jeho směřování k politické angažovanosti ve třicátých letech a k jeho orientaci v politickém spektru mezi krajní a umírněnou levici, byla by to právě tato cesta. Jak bylo řečeno v první části této práce, Gide rád a často navštěvoval Afriku a jeho roční výlet po Kongu a dalších afrických zemích v roce 1925 měl být hlavně odpočinkem a částečným únikem po vydání kontroverzního *Corydona* (1924). Nicméně se mu stal také odrazovým můstkem pro hlásání sociální spravedlnosti, svobody a rovnosti všech jedinců v rámci kolektivu. V těchto francouzských koloniích byl vnímán domorodým obyvatelstvem jako osoba oficiální, byl slavnostně vítán, a proto také patřičně hrdý, že může reprezentovat svou vlast. Z etnografického hlediska si všiml nedostatku individuality domorodců (což bude později vytýkat i Sovětskému svazu), nicméně věřil v jejich schopnost se vzdělávat. Také pozoroval vztahy mezi kolonizovanými a kolonisty a ekonomické a politické struktury v zemi. Byl však velmi rozčarován, když odhalil krutost represí a vykořisťovatelské praktiky koncesionářských společností vůči chudým a snadno vykořisťovatelným domorodcům. Cítil, že je nositelem určité mise, napsal dopis se stížnostmi guvernérovi Francouzské rovníkové Afriky a po návratu do Francie publikoval své poznámky z cesty v knihách *Kongo (Voyage au Congo, 1927)* a *Návrat z Čadu (Le Retour du Tchad, 1928)*. V nich sice odsuzuje nešvary koloniálního systému, celkově ale jeho kritika vyznívá spíše pozitivně ve smyslu poukázání na existující chyby a omyly s vidinou jejich napravení, a proto díla nezpůsobí žádné významné politické změny. Nicméně některé reakce Gida překvapily, zvláště pak jejich různorodost jdoucí od schvalování kritiky koloniálního systému až po výtky Gidova ležérního přístupu či odvádění pozornosti veřejnosti od důležitých věcí na detaily. Tyto reakce jako by předznamenávaly debatu vyvolanou *Návratem ze Sovětského svazu* (1936).

Události prožité v afrických koloniích jej svým způsobem připravily na jeho sovětské putování, když zmiňuje jejich sice hrozný, ale pouze přechodný režim, a dodává, že žádného pokroku nelze dosáhnout bez lidských obětí. Na obyvatelstvu si všímá strachu a bázlivosti, které uvidí později v i Sovětském svazu v roce 1936. Je zajímavé, že se tato negativní zkušenost více nepromítne do jeho politického postoje předcházejícího jeho sovětskou návštěvu a že bude o pár let později slepě obdivovat zemi, kde vládne jediná „koncesionářská společnost“, jejíž poddaní nemohou utéci před vykořisťováním ani si na ni stěžovat před vyšší instancí. Nicméně je nutno také dodat, že by se bez této koloniální zkušenosti zřejmě nestal komunistickým „souputníkem“.

Chudoba a buržoazní původ

Chudoba vždy Gida dojíkala, avšak teprve po zmíněné cestě po afrických koloniích si uvědomil, že může být způsobená také nespravedlností, a proto se začal v tomto směru okolo sebe více rozhlížet. Již po první světové válce si uvědomil některé své povýšenecké vlastnosti a také fakt, že od útlého věku patřil vždy mezi privilegované, podle čehož se i choval, aniž by si toho však byl vědom. Tento poznatek měl za důsledek Gidův pocit hanby za své hmotné bohatství, pro které nikdy nemusel ani hnout prstem. Postupně tento fakt začal nenávidět, dokonce se vůči chudým cítil poníženě, nikdy totiž nezažil nutnost namáhavé práce ani stav hmotné nouze. Také proto, jak již bylo řečeno, provozoval charitu a byl šokován, když tuto ctnost nenalézal u jiných bohatých. 5. ledna 1928 si k tomuto zjištění do svého *Deníku* poznamenává:

„Jak se nemám před některými zbohatlíky cítit v duši komunistou?“¹⁸ (*Deník*, 5. ledna 1928)

Přestože se jednalo o velké částky, Gidova charitativní činnost nebyla vždy směřována těm, kteří ji nejvíce potřebovali, šlo totiž většinou spíše o příživníky pohybující se v jeho okolí. Jeho podpory se však také dostalo i německým a rakouským emigrantům, a tím získala politický rozměr.

Na základě vlastní zkušenosti a znalosti prostředí Gide postupně dospěl k silné averzi vůči buržoazní třídě, jejíž představitele již dále nemohl snést. Jejich hloupost, ohyzdnost a trapné slovíčkaření jej odpuzovaly. Nemohl se smířit s tím, že se jejich pohodlí opírá o dřinu a bídu jiných. Jeho jazyková expresivita v tomto směru dosahovala někdy

---

¹⁸ „En face de certains riches, comment ne pas se sentir une âme de communiste?“ GIDE, André. *Journal 1889–1939*, str. 870.

poměrně překvapivé úrovni, nicméně byl k ní popouzen spíše momentálním rozhořčením, než sociologickými znalostmi.

Náboženství a komunismus

Současně s představiteli buržoazie již Gide nesnášel představitele církvi. Již od konce devatenáctého století dával do opozice křesťanství a evangelium. Na církvích mu vadilo zejména omezování osobního rozkvětu kvůli rigiditě dogmat, dále také jejich tajné domluvy s mocnými či to, že na obranu každé spáchané nespravedlnosti si církevní činitelé dokážou vždy pomoci šikovně vybranou citací z Bible. Dokonce se u něj projevil i bojovný antiklerikalismus, když schvaloval likvidaci všech církvi, aby zabránil jejich vlivu na děti.¹⁹ Později si v Sovětském svazu s rozpaky uvědomil, kam až takové rozhodnutí spojené s řáděním jeho vykonavatelů může v praxi zajít.

Kromě výše uvedených příčin je to zřejmě právě otázka náboženská, která představuje hlavní myšlenkové opodstatnění Gidova rozhodnutí angažovat se pro Sovětský svaz a myšlenku komunismu. Jeho vlastní interpretace Kristova učení jej odklonily od buržoazie a církvi a měly za následek nový směr jeho hledání ideálního společenského zřízení. A byl to právě Sovětský svaz, kde našel realizaci svého křesťanského ideálu.

„[...] ke komunismu mě nepřivádí Marx, ale evangelium.“²⁰ (*Deník*, červen 1933)

Jaká byla tedy jeho vize, v čem viděl možnost koexistence obou směrů – komunismu a jeho vlastního výkladu křesťanství? V obou Gide hledal lásku k bližnímu a odříkání spojenou s rovností všech lidí před Bohem, které se na základě fungování církvi a buržoazní společnosti z života vytratily, protože křesťanství bylo jejich mocnými představiteli zneužito za účelem osobního prospěchu a vytvořilo z něj omezující orgán manipulace.

Vzhledem k Gidovým revolučním názorům se tedy nelze divit, že se nechal zlákat propagandistickými lákadly Sovětského svazu. Naivně věřil, že prostřednictvím komunismu se bude realizovat jeho ideál individua existujícího v rámci kolektivu s rovnými šancemi pro všechny. Komunismus jako garant svobodného individualistického rozvoje všech jedinců v rámci kolektivu.

---

¹⁹ GIDE, André. *Journal 1889–1939*, 1940, str. 1058. 1. červenec 1931.

²⁰ „[...] ce qui m'amène au communisme, ce n'est pas Marx, c'est l'Évangile.“ GIDE, André. *Journal 1889–1939*, str. 1176.

„Správně pochopený komunismus má potřebu podporovat hodnotné jedince, využívat všech hodnot jedince, dosáhnout nejlepšího výkonu od každého.“²¹ (*Deník*, 21. února 1932)

Jak se však později André Gide přesvědčil na vlastní kůži, jeho nadšený pokus dát dohromady myšlenky komunismu a individualismu na základě jeho vlastní individualistické interpretace evangelia byl spíše utopistickým pokusem sloučit oheň s vodou.

B) Gide souputníkem

Aspekty a motivy Gidova souputnictví

SSSR a souputníci

Za souputníka byl považován:

„Intelektuál, který přijímá a podporuje komunistický postoj v jeho základních bodech, ale zároveň se rozhodne zůstat mimo něj.“²²

Původ souputníků byl různý. Patřili mezi ně bohatí měšťáci, ale častěji šlo o lidi z nižších společenských vrstev. Velmi často šlo o spisovatele a žurnalisty, ale byli mezi nimi také vědci, lékaři a umělci nejrůznějšího typu. Marxistická ideologie je přitahovala svou logickou soudržností a odpověďmi na vše. Pro mnohé se stala náboženstvím, kterému nechyběl ani vyvolený lid, ani Svatá trojice, ani ráj. Představovala jakési opium intelektuálů.²³ Nicméně příklon souputníků ke komunismu byl mnohdy způsoben spíše jejich humanitarismem, který se jak u bohatých (kteří se styděli za své bohatství), tak u chudých (kteří se bouřili) projevoval požadavkem sociální rovnosti a spravedlnosti. U těch, kteří pocházeli z křesťanského prostředí, pak tyto myšlenky byly v souladu s učením evangelia. Dalším z ideálů souputníků byl mír. Jedni se se Sovětským svazem sbližovali, protože v něm viděli záruku proti imperialistickým válkám, druzí měli stále ještě před očima hrůzy první světové války. Další příčinou přibývání souputníků pak

---

²¹ „Un communisme bien compris a besoin de favoriser les individus de valeur, de tirer parti de toutes les valeurs de l'individu, d'obtenir le meilleur rendement de chacun.“ GIDE, André. *Journal 1889–1939*, str. 1116–1117.

²² „An intellectual who accepts and supports the communist position in its essential points, while opting to remain outside it.“ CAUTE, David. *Communism and the French intellectuals 1914–1960*. London: André Deutsch, 1964, str. 19.

²³ MAURER, Rudolf. *André Gide et l'URSS*, str. 44/45.

mohla být příčina ekonomická (strach z krize kapitalismu), která bývala spojena s motivy osobního rázu jako samota, nepochopení či bezvýhodná životní situace. Souputníkem se také naopak někteří stávali ze snobismu či cynismu, ať už věděli či ne, že tleskají vlastním nepřítelům. Byli i tací, kteří snili o tom, stát se řidičem traktoru... U velkého počtu z nich se konverze ke komunismu v mnohém podobala konverzi náboženské, byli oslněni novým světlem, slepě věřili a byli důslední ve svém sebezapření a při svém boji za komunistické ideály.

Vztah mezi komunistickou stranou a souputníky byl pouze navenek znatelnější ze strany souputníků, protože strana při jejich získávání postupovala rafinovaně. V období Gidova souputnictví právě Moskva sledovala taktiku „podané ruky“ oproti taktice „napřážené pěsti“ v jiných obdobích. V této době také pracovala spíše na získávání intelektuálů a literátů, než vědců. Sovětům šlo hlavně o jejich prestiž, která byla sovětskému režimu užitečná při vyhledávání politických spojenců. Prestiže souputníků pak využívali prostřednictvím různých organizací (*organisations de front*), které kamuflovaly svou oddanost komunistické straně a SSSR a dařilo se jim shromažďovat souputníky z různých směrů. Mezi ně patřily například *Liga proti válce a fašismu* (*Ligue contre la guerre et le fascisme*) spolu s o něco aktivnějšími *Přáteli revolučních spisovatelů a umělců* (*Amis des écrivains et artistes révolutionnaires [AEAR]*). Někdy se také komunisté snažili proniknout do jádra již existující organizace, jako například do *Ligy pro lidská práva* (*Ligue des droits de l'homme*), která se následně vyznačovala shovívavějším přístupem ke kolektivizaci a politickým procesům v Sovětském svazu. Organizace *Přátelé Sovětského svazu* (*Les Amis de l'URSS*), která měla mnoho členů oslavovala kult „Vlasti pracujících“ a dbala na její dobrou pověst. Tyto organizace vydávaly své publikace, z nichž byla velmi významnou *Commune* propojená s *AEAR*, která vycházela od července 1933 a v jejím řídicím výboru figurovali Henri Barbusse, Maxim Gorkij, Romain Rolland, Paul Vaillant-Couturier a André Gide. Francouzská sovětofilská levice však působila i mimo podobné organizace. Z literárních periodik spojených s *Lidovou frontou* (*Front populaire*) lze zmínit *Monde* (Henri Barbusse), *Europe* (Jean Guéhenno), *N.R.F.* a *Esprit*, ve kterých bylo mnoho prostoru dáвано právě obdivovatelům Sovětského svazu. Na druhou stranu však také vycházelo mnoho periodik jako protiváha sovětofilům a vydavatelství podporující souputníky navíc představovala pouze malou část trhu.

Příklady francouzských souputníků

Henri Barbusse často a po dlouhou dobu pobýval v Sovětském svazu, kde také zemřel v roce 1935. Komunisté mu velice lichotili a zahrnovali jej maximálním komfortem, což jim Barbusse opětoval svou pozitivně laděnou žurnalistickou prací. Nicméně na proletářskou literaturu měl podobný názor jako Gide, který si od něj však udržoval určitý odstup a v *Retuších* jej dokonce přísně odsoudil za jeho mlčenlivost o nespravedlnostech páchaných v SSSR.

Romain Rolland byl stejně jako Barbusse pacifista. V roce 1934 si vzal ženu, která byla po otci Ruska a po matce Francouzka, což o to více prohloubilo jeho vztah k Sovětskému svazu. Překládal články ze sovětského tisku a na oplátku mu režim vydával knihy ve vysokých nákladech. Přestože se s Gidem příliš v lásce neměli, Rollandových morálních názorů si Gide vážil. Nicméně i jemu vytýkal zaujatou mlčenlivost, i když Rolland neměl tak intenzivní kontakt s komunismem jako Barbusse a nakonec se od Sovětského svazu potichu odvrátil.

Louis Aragon byl také pacifistou a jako jediný ze zmíněných souputníků byl členem komunistické strany. Zpočátku byl na základě otcovy politické kampaně komunismem pouze zaujat, hlavním faktorem jeho angažovanosti však byl faktor osobní. Po kritickém životním období, kdy dokonce uvažoval o sebevraždě, potkal svou záchranu v podobě Moskvanky Elsy Trioletové, se kterou se oženil a díky které se stal v roce 1930 významným přívržencem komunistické strany a Sovětského svazu. Gidovi se nelíbily některé rysy jeho povahy, stejně tak zpolitizování jeho díla, přesto ale uznával jeho literární talent.

Gidův případ

Rok 1932 nepatřil ve francouzské historii mezi ty nejsvětější, alespoň tedy ne v oblasti ekonomické a politické. Střídaly se hlavy vlád a krize, jež byla důsledkem krachu na burze v říjnu 1929 New Yorku, se dostala i do Francie. Kulturní život sice již nebyl po obzvlášť oslnivých a plodných letech dvacátých tím, čím dříve, ale literární život v Paříži zůstal i nadále velmi bohatý. Do diskusí v literárních kruzích čím dál více pronikala témata politická a společenská, dělaly se angažované projevy a vydávaly publikace.

André Gide nečinil výjimku. V červencovém čísle *N.R.F.* uveřejnil své naděje na úspěch sovětského plánu²⁴ a o dva měsíce později zde publikoval pasáž ze svého *Deníku z 27. července 1931*:

„Chtěl bych co nejhlasitěji vyjádřit své sympatie vůči Rusku; a je důležité, aby mé zvolání bylo slyšet.“²⁵

Tak ve svých třiašedesáti letech vyjádřil své sympatie vůči velké východní velmoci. Díky svému věku byl mezi novými souputníky poněkud osamělý, běžné bylo stát se jím ve svém mládí. Nicméně přes kritické poznámky některých svých známých či přirovnání ke komicky působícímu politickému nasazení Anatola France, který jako sedmdesátiletý stařec cupital v prvomájových průvodech, zůstal André Gide pevně rozhodnut pokračovat v cestě.

„Nejít jen tak dopředu, ale k něčemu směřovat... Nevýslovné uspokojení!“²⁶ (*Deník*, 27. února 1932)

a o něco níže:

„Srdcem, povahou i myšlením jsem byl vždy komunistou.“²⁷

André Gide tímto vyjádřil svůj nový veřejný politický postoj jako vnitřní tíhnutí vycházející z celé jeho osobnosti. Svou angažovanost ve prospěch komunismu tak dal do souvislosti s celou svou minulostí. Podle svých vlastních slov k němu směřoval již odedávna, byl komunistou dávno předtím, než byly vytvořeny jeho základní doktríny. Našel v něm ve třicátých letech svůj životní cíl, který představoval naplnění jeho utopických ideálů o svobodě individua žijícího v rámci kolektivu, který vytváří ideální životní podmínky pro rozvoj individuální tvůrčí síly a funguje podle pravidel, které jsou v souladu s dalšími Gidovými vizemi.

Gide a marxismus

Při rozhodování mnoha komunistických souputníků pro politickou angažovanost hrály rozhodující roli Marxovy spisy. Nicméně náročnost jejich filosofického jazyka byla pro mnohé spíše odrazující zkušeností. Možná, že i z důvodu nesnadnosti četby jejich

---

²⁴ Také in GIDE, André. *Journal 1889–1939*, str. 1044. 13. květen 1931.

²⁵ „Je voudrais crier très haut ma sympathie pour la Russie; et que mon cri soit entendu, ait de l'importance.“ Ibid., str.1066.

²⁶ „Ne plus aller simplement devant soi, mais se diriger vers quelque chose... Satisfaction indicible!“ Ibid., str. 1118.

²⁷ „De cœur, de tempérament, de pensée, j'ai toujours été communiste.“ Ibid., str.1118.

komplikovaných teoretických děl se tato ideologie stala pro nevzdělaný lid skoro náboženstvím a jejich autoři byli uctíváni jako světotvůrci, o jejichž vizích se nepochybuje.

Pro Gida však byla soustředěná a pečlivá četba Marxe, Engelse, Lenina a jiných autorů souvisejících s komunistickou ideologií teprve důsledkem, nikoliv příčinou příklonu k jejím revolučním myšlenkám. Nicméně jeho snaha o pochopení teoretických myšlenek těchto autorů u něj přes počáteční nadšení a pílí postupně klesá, což se dalo také vysvětlit právě důvody estetickými a literárními. Ve svém *Deníku* Gide kritizuje Marxův styl, který pro něj byl nedýchatelným a těžkopádným.

„V Marxových spisech se dusím.“²⁸ (*Deník*, léto 1937)

Dále mu na těchto ideologických autorech vadilo jejich již zmíněné zbožšťování a s ním spojené modloslužebnictví, kterým obecně opovrhoval jak u představitelů církví, tak buržoazní moci. Není se čemu divit, vždyť po celý svůj život bojoval proti doktrínám a dogmatům a nedůvěra vůči jakýmkoliv pravidlům a doktrínám pro život byla u něj hluboce zakořeněna. Nicméně marxisty neodsuzuje, spíše jeho odstup vůči těmto dílům a jejich tvůrcům poukazuje na jistý nadhled a jiný úhel pohledu na věc. Marxismus byl pro Gida spíše materiálním a fyzickým uskutečněním Kristova učení, které ve své víře v osud SSSR nechával na kompetentnějších jedincích, než byl on sám.

Vliv přátel

V období počátků své komunistické angažovanosti se Gide nechával významně ovlivňovat svým okolím. Mezi hlavní komunistické inspirátory a propagátory myšlenek marxismu z řad Gidových přátel patřili Bernard Groethuysen se svou družkou Alix Guillaínovou, oba dva zanícení komunisté. Dále pak Paul Vaillant-Couturier, šéfredaktor komunistického deníku *Humanité* a odborník na spolupráci strany s intelektuály, kterého si Gide velice vážil a který byl jediným členem strany, jehož pravidelně navštěvoval. Následovali mladší: André Malraux a Pierre Herbart (ten byl jedním z jeho spolucestujících po SSSR). Díky svým sympatiím s komunismem se také seznámil s Jefem Lastem (další spolucestující) a mnoha dalšími. Ne vždy však Gide z podobných kontaktů něco získal, spíše nechtěl své přátele zklamat, a proto přejímal jejich názory, i když často mířily proti němu.

---

²⁸ „Dans les écrits de Marx, j'étouffe.” Ibid., str. 1288.

Informace o SSSR

Gide se situaci v Sovětském svazu po dlouhou dobu nikterak výrazně nevěnoval. Více se o ni začal Gide zajímat v roce 1925 v souvislosti s kulturou poté, co navštívil sovětský pavilon na probíhající mezinárodní výstavě dekorativních umění v Paříži, kde se promítal film *Křižník Potěmkin* sovětského režiséra Ejzenštejna. S atraktivitou avantgardy kulturní šla tehdy ruku v ruce atraktivita avantgardy politické, leč právě tendenčnost v oficiálním sovětském umění Gida již v té době místy až rozčilovala.

Gide se na začátku třicátých let také pustil do četby knih a článků o Sovětském svazu věnujících se hlavně současnému stavu a blízké minulosti. Přestože byl vůči historii poněkud zdrženlivý, přečetl si také jeden ze Stalinových životopisů a dějiny Sovětské komunistické strany. Z revuí, které byly Gidovi názorově blízké a ve kterých vycházely články různých autorů majících zkušenost se sovětskou realitou, lze zmínit *Europe*, řízenou Jeanem Guéhennem, do níž přispívali svými názory také G.B.Shaw či Waldo Frank. Dále pak umírněně levicovou revui *Esprit* s příspěvky od Jeana Silveyre či Nikolaje Berďajeva. Berďajev ve svém článku mimo jiné také zmínil existenci lži v Sovětském svazu.²⁹

Zaslepenost a odmítání negativ

Přestože však Gide vždy hlásal svou hrůzu ze lži, nezdá se, že by jej Berďajevův článek ani kritické názory z jiných zdrojů výrazně zasáhly. Byl o své pravdě již natolik přesvědčený, že odmítal vše, co šlo proti ní. Ve své angažovanosti si sice chtěl zachovat chladnou hlavu, ale je třeba říci, že srdce mělo tentokrát výrazně navrch. Způsob, jakým psal o komunismu a Sovětském svazu, připomíná zamilovanost takřka nábožného charakteru. Gide působí jako věřící – sám označuje svůj stav jako „stav zbožné oddanosti“³⁰ – který našel v těchto myšlenkách svou spásu a tvrdí, že by za ně dokonce byl ochoten položit svůj život.

„Místo, aby mě ubohé argumenty jeho nepřátel [Ruska] přesvědčily, pohoršují mě. A kdyby by bylo třeba položit život za to, aby úspěch SSSR byl zajištěn, hned bych to udělal.“³¹ (*Deník*, 23. dubna 1932)

---

²⁹ MAURER, Rudolf. *André Gide et l'URSS*, str. 33/34.

³⁰ „état de dévotion“, GIDE, André. *Journal 1889–1939*, str.1126. 23. duben 1932.

³¹ „Les arguments misérables de ses ennemis [de la Russie], loin de me convaincre, m'indignent. Et, s'il fallait ma vie pour assurer le succès de l'U.R.S.S., je la donnerais aussitôt...“ *Ibid.*, str.1126.

Není tedy zase takovým překvapením, že se spíše vyhýbal kontaktům s lidmi či informacemi rázu protisovětského. Jeho iluze se nepodařilo rozptýlit ani množstvím již v té době existujících svědectví odhalujících to, o čem se v roce 1936 Gide sám, a později zprostředkovaně, přesvědčil. Zakládal si na domněnce, že čte knihy informované a nestranné (které však obsahovaly spíše příznivě vyznívající reportáže), a s čím dál větší rezervovaností a podezřením četl články o Sovětech v buržoazním tisku přinášejícím zprávy o hospodářských neúspěších a páchaných krutostech.

„Tak odmítat prověřování skutečnosti! Tak nedostatečně ověřovat! Jaká náhlá důvěra v ta nejspornější a nejzaujatější svědectví.“³² (*Deník*, 23. dubna 1932)

Gide a politika SSSR třicátých let

Pomalé zrání Gidových filosofických názorů bylo uspišeno vnějšími faktory, a to obzvláště krizí kapitalismu vzniklou po newyorském krachu, která s sebou přinesla armády nezaměstnaných. Zprávy opačného charakteru však ve stejné době přicházely ze Sovětského svazu, který právě opustil *NEP (Nová ekonomická politika)* – taktický návrat k liberální ekonomice zavedený Leninem v roce 1921 – a zahájil první pětiletku (1928–1933) pod vedením Stalina. Gide se pokoušel o četbu některých ekonomických knih o Sovětském svazu, nicméně jeho skutečný zájem směřoval spíše jinam, a to k aspektům morálním, spojeným s tímto nesmírně krutým obdobím masivní industrializace a kolektivizace, která se nejvíce podepsala na venkovském obyvatelstvu. Na kolektivizaci půdy Gide hleděl jako na realizaci ideálního cíle – prospěchu pro společenství – a jejím odpůrcům vyčítal nesolidárnost:

„[...] tahle nesolidární chamtivost rolníků je pouhou karikaturou pravého individualismu [...]“³³ (*Deník*, 19. září 1934)

Jeho abstraktní moralismus měl tedy velice krutou podobu. Zavíral oči před otřesnými pracovními podmínkami dělníků a obětmi spojenými s industrializací. Proti odpůrcům politického násilí se stavěl takto:

„Citlivé duše, ty nemají rády rudou. Děsí se krveprolití, výstřelů. [...] Snáze snesou, když tisíce hladovějících umírají, ale pomalu, potichu a ne moc blízko.“³⁴ (*Deník*, 3. srpna 1935)

---

³² „Quel refus d'examen! Quelle absence de contrôle! Quel soudain crédit accordé aux témoignages les plus contestables, les plus intéressés.“ Ibid., str. 1127.

³³ „[...] cette aptitude antisolidaire des paysans n'est que la caricature du véritable individualisme [...]“ Ibid., str. 1219.

Bylo to až okolo roku 1937, kdy odezněl jeho zaslepený filosofvëtismus, uvěřil odpúrcúm režimu a politoval oběti stalinských zločinů. V *Retuších* (1937) pak je jeho odeznění dotvrzeno.

Sociální inovace v SSSR

Od první pětiletky Gide očekával také vytvoření společnosti bez rodiny. Představoval si tak jeden z případů realizace individualismu v rámci komunismu. Proto mu záleželo na výchově sovětských dětí výhradně státem, a nejen to, také na organizaci jejich mimoškolních zájmů. Naivně pak věřil v kvalitní a svobodné vzdělávání dětí na základě zpráv o těch nadaných (a zároveň privilegovaných), kterým byla dopřávána zvláštní péče. Zrušení rodinných pout mu pak otevřelo další nadějně perspektivy v oblasti sexuálního života. Příznivě se díval na svobodu potratů a volnou lásku, která byla dle jeho domněnek a informací v Sovětském svazu praktikována. Dokonce si do budoucna představoval toleranci homosexuálů, která by bývala mohla být zužitkována větší soutěživostí v práci.³⁵ Nicméně opak byl pravdou. Na začátku roku 1934 totiž v sovětském trestním zákoníku přibyly paragrafy proti homosexuálům, což Gida hluboce zasáhlo. I z tohoto důvodu začal od roku 1934 Gidův bezvýhradný postoj k sovětské utopii postupně oslabovat, k čemuž také přispěly rostoucí obavy ze zburžoazňování sovětské společnosti, na základě způsobů, které pozoroval u francouzských komunistů a některých souputníků.

Pohled na evropské diktatury

Gide sice místy odsuzoval drastické prostředky užívané sovětským režimem vůči nepohodlným lidem, ale zároveň toto násilí považoval za nevyhnutelné pro rozvoj celé země. Mimoto také věřil, že tato prvotní vlna represí je už minulostí a je třeba na ni zapomenout. Také proto ignoroval gulagy, jejichž existenci mu v roce 1936 poodhalil Victor Serge. Ze stejných důvodů zpočátku nekritizoval stalinskou diktaturu, kterou považoval za obyčejnou svého druhu. O Stalinovi samém si pak toho příliš mnoho nemyslel, nijak jej nezveličoval (jako někteří jiní souputníci), ale ocenil kvalitu některých jeho projevů.

---

³⁴ „Cœurs sensibles, ce qu'ils n'aiment pas, c'est le rouge. Ils ont horreur de l'effusion de sang, des coups de feu. [...] Ils supportent plus aisément que des milliers d'affamés périssent, mais peu à peu, sans bruit et pas trop près d'eux.“ Ibid., str.1232.

³⁵ MAURER, Rudolf. *André Gide et l'URSS*, 1983, str. 38.

Co se týče Gidova pohledu na Mussoliniho Itálii, Gide v roce 1935 veřejně odsoudil fašistický expanzionismus. Nicméně v létě 1937, stále ještě pod vlivem sovětského pohledu, svůj negativní přístup přehodnotil a přiznal příbuznost obou režimů, sovětského a italského, jejichž rozdíl viděl v cílech, za kterými se ubíraly.

„Tři čtvrtiny italských nápisů by klidně mohly být i na moskevských zdech.“³⁶

V první polovině třicátých let Gide často navštěvoval Německo. Jeho politická hodnocení a předpovědi však byly dosti zcestné. Například se domníval, že se Němci snadno sžijí s myšlenkou komunismu, v roce 1935 zase očekával Hitlerův brzký pád. U Vůdce ocenil jeho strhující řečnické schopnosti, zároveň se však ptal na jeho pravou tvář. Nacistickou doktrínu odsuzoval hlavně za její expanzionismus, dále mu vadilo porušování lidských práv v Německu. Ambivalentnost jeho postoje se projevila i jeho latentním antisemitismem, kterým byl zřejmě nakažen svým okolím (přesto však mezi jeho nejbližší přátele patřil Léon Blum, bývalý spolužák a předseda vlády *Lidové fronty* (*Front populaire*), který byl židovského původu). V roce 1938 však odsoudil perzekuci Židů, kterou označil za kolektivní zločin utiskujícího režimu. Dalším z důvodů, proč Gide nakonec šel proti Hitlerově režimu, bylo jeho přátelství s německým spisovatelem Thomasem Mannem, který musel zvolit švýcarský exil. Hlavně díky němu Gide podporoval německé emigranty.

Gidova politická činnost

Gide a komunistická strana

Jedna z Gidových zásadních vlastností, nestrannost, byla zakořeněna již hluboko v mládí. Na gymnáziu v Nîmes, kam chodil, se neměli rádi katoličtí žáci s protestanty, což Gide nesnášel dobře a později to u něj inspirovalo ironickou myšlenku, že Francouz se rodí s potřebou být na něčí straně, za někoho se stavět.³⁷ Nejen z tohoto, ale také z dalších důvodů, které během dosavadního života formovaly komplikovanou Gidovu osobnost, se po svém veřejném komunistickém vyznání měl na pozoru před vstupem do Francouzské komunistické strany.

---

³⁶ „Les trois quarts des inscriptions italiennes pourraient tout aussi bien convenir aux murs de Moscou.“
GIDE, André. Citováno podle MAURER, Rudolf. *André Gide et l'URSS*, 1983, str. 39.

³⁷ *Ibid.*, str. 57.

„Proto po mně vůbec nechtějte, abych se stal členem nějaké Strany.“³⁸ (*Deník*, 13. června 1932)

Odstup si zanechával také od organizace *AEAR*, na jejíž nabídku stát se členem odpověděl zamítavě s odůvodněním, že její členové budou více poslouchat, bude-li stát mimo ni. Gide byl tedy souputníkem pouze v omezeném slova smyslu a pro komunistickou stranu byl užitečný zejména z hlediska obecné prestiže. Strana tedy pro tyto účely využívala hlavně kvality jeho díla. *Humanité* otiskla sovětofilské stránky jeho *Deníku* v říjnu 1932, a posléze také na pokračování protiburžoazní román *Vatikánské kobky*.

Písemná prohlášení a příspěvky v tisku

Z hlediska podpory různých prohlášení byl Gide také velmi zdrženlivý, nechtěl podepisovat to, co sám nenapsal. Nicméně jeho podpis se ocitl pod několika telegramy a písemnými projevy souvisejícími s politikou, stejně jako pod protifašistickou výzvou *Výboru bdělosti antifascistických intelektuálů* (*Comité de vigilance des intellectuels antifascistes*) v roce 1934.³⁹

Co se týče jeho příspěvků v komunistickém tisku, Gide jich mnoho nenapsal a zřídka kdy přesahovaly literární rámec. Ostatně přispíval spíše do sovětského, než do francouzského tisku. Konkrétně se ve Francii jeho jméno objevilo na stránkách deníku *Humanité*, který otiskl Gidův telegram na podporu Dimitrovovi v říjnu 1933, v měsíčníku *Russie d'aujourd'hui* vydávaném *AEAR* vyšel jeho dopis sovětské mládeži z března 1933⁴⁰, dále pak v *Commune*. Od listopadu 1935 potom nejčastěji přispíval do nově založeného čtrnáctideníku *Vendredi*. To však svědčí spíše o jeho podpoře levicové *Lidové fronty*, než o jeho sovětofilské politické angažovanosti.

Politická setkání

Fyzická přítomnost souputníků předčila svým významem jejich psané projevy. Funkce čestného předsednictví na setkáních a sjezdech byl další možný způsob využití souputníků inspirovaný Sověty. Jméno Gidovo se takto objevilo například během světového sjezdu mládeže v září 1933 nebo při jednom ze setkání na podporu Dimitrova v lednu 1934. Byl však vůči podobným setkáním velice zdrženlivý. Připadalo mu, že při

---

³⁸ „Ne me demandez donc point de faire partie d'un Parti.“ GIDE, André. *Journal 1889–1939.*, str. 1132.

³⁹ MAURER, Rudolf. *André Gide et l'URSS*, str. 58.

⁴⁰ GIDE, André. *Littérature engagée*. Paris: Gallimard, 1950, str. 26–27.

nich ztrácí chladnou hlavu a potlačuje svou potřebu upřímnosti, která se mnohdy s podobnou rolí úplně neslučovala. Když pak přišel čas angažovat se, vystala pro Gida palčivá otázka, zda se zúčastnit či ne. Někteří se jej snažili ovlivnit, jako například Barbusse v roce 1933, který se jej snažil přesvědčit o vstupu do *AEAR*. Gide jej odmítl s tím, že jeho vliv nezávisí na veřejných exhibicích. Přesto se jich občas zúčastnil a k jeho pocitu povinnosti se v těchto případech zřejmě pojila i ješitnost, někdy také chuť pobavit se. Své texty četl naléhavým hlasem a jeho vážnost byla působivá, chyběl mu však dar improvizace a výmluvnosti. Bylo velmi obtížné představit si jej jako vůdce lidového protestního průvodu. Na dvou setkáních *AEAR*, kterých se zúčastnil v březnu 1933 a v říjnu 1934, nejprve odmítl pacifismus a srovnání sovětského režimu s německým, a poté se postavil do opozice proti literární doktríně hlášané Moskvou a přednesl svou vlastní vizi v přednášce *Littérature et Révolution*.⁴¹

Aféry Dimitrov a Thälmann

Témata podobných setkání byla tedy inspirována sovětskou politikou, zaměřující se na velebení „Vlasti pracujících“, pranýřování kapitalismu a nacistického Německa. Právě Hitlerův režim byl středem jedné z Gidových aktivit v období jeho politické angažovanosti.

Bulharský komunista Jurij Dimitrov byl zadržen po požáru Reichstagu v březnu 1933. Přestože byl zbaven viny, nebyl propuštěn, následkem čehož se zvedla kampaň na jeho podporu. André Gide společně s André Malrauxem se v lednu 1934 vydali do Berlína za ministrem propagandy Goebbelsem, kde žádali o přijetí za účelem podpory Dimitrovovi. Nicméně svou vyslaneckou misi špatně připravili a jelikož byl Goebbels tou dobou v Mnichově, nezbylo jim než předat možná až příliš zdvořilý protestní dopis na ministerstvu. Nakonec však byla kampaň za Dimitrovovo osvobození korunována úspěchem. Dimitrov byl tedy nakonec propuštěn, ale když se s ním pak Gide v červnu 1936 v Moskvě setkal, příliš jej tento komunista o svých morálních kvalitách nepřesvědčil.

Nicméně brzy následovala druhá podobná činnost, tentokrát ve prospěch dalšího zadrženého, tentokrát vůdce německých komunistů Ernsta Thälmana. Kampaň za jeho osvobození byla významná a Gide k ní přispěl předsednictvím jednoho z mezinárodních

---

⁴¹ Ibid., str. 56–61.

výborů a také větším finančním darem.⁴² Nicméně jeho snaha tentokrát vyšla naprázdno. Thälmann zůstal nadále uvězněn a v roce 1944 zastřelen v Buchenwaldu.

Tato Gidova velice aktivní politická a právní činnost ve prospěch komunistů ale později našla svůj opak v podobě naprostého ticha, které následovalo po Moskevských procesech s komunistickými předáky v létě 1936. Vzhledem k tomuto faktu se tedy dá říci, že veřejná politická činnost Andrého Gida zažila svůj vrchol v roce 1935.

Angažovaný literát

Tvůrčí krize

Od roku 1931 se v Gidově *Deníku* začíná odrážet určitá tvůrčí těžkopádnost. Je rozptýlen záležitostmi politickými, zejména tedy těmi, které souvisejí se Sovětským svazem. Pociťuje stud za to, že píše knihy, zatímco sovětská dělníka těžce pracují. Pohlcují jej temné vize a přemítá o svém egoismu a zahálčivosti, dokonce místy zpochybňuje své umělecké a morální hodnoty z předchozí doby. Tvůrčí krize Gidova mohla být důsledkem jeho rostoucího zájmu o záležitosti politické. Ale je také naopak možné, že právě na základě nedostatku tvůrčích sil se obrátil na politiku. Jeho pochybnosti ilustruje deníkový záznam z 6. června 1932:

„Copak v sobě již nemám žádnou tvůrčí sílu?“⁴³

Tuto otázku si kladl při tvorbě *Jenovéfy* (*Geneviève*, 1936), která vznikla okolo roku 1930. V roce 1931 si však uvědomil, jak nedostatečné toto dílo je, a několik dní poté zformuloval svou první sovětofilskou výpověď. Ačkoliv si byl vědom toho, že jako spisovatel může být ztracen, napíše-li revolucionářské dílo, pokusil se Gide ze své nové ideologie vytvořit literární látku. V dramatu *Robert aneb veřejný zájem* (*Robert ou l'intérêt général*, 1930) je námětem příběh o vzpouře a stávce v závodě. O jeho literární hodnotě však Gide sám pochybuje. Více úspěchu mělo vydání díla *Nové živiny* (*Les nouvelles nourritures*, 1935), jehož první tři části navazují na témata *Pozemské živiny* (*Les nourritures terrestres*, 1897), zvláště pak na výzvu k radosti ze života. Nicméně do části čtvrté již vstupuje ideologie. Témata pokroku a nástupu nového člověka však nejsou marxismem, ale souvisejí spíše se změnou člověka. Výzva k činnosti se

---

⁴² Ibid., str. 113.

⁴³ „N'ai-je en moi plus aucune puissance créatrice?“ GIDE, André. *Journal 1889–1939*, 1940, str. 1129.

kombinuje s výzvou k nezávislosti, v kritickém smyslu je znát opozice vůči dogmatismu.

„Kamaráde, nevěř ničemu, nepřijímej nic bez důkazu.“⁴⁴

„Neobětuj modlám.“⁴⁵

Celkově však Gide považuje tuto knihu za jednu z těch méně šťastných. Nakonec se ze svého neuspokojivého tvůrčího stavu uchyluje k úniku, roku 1934 odcestuje do Sicílie, Maroka a západní Afriky.

Sovětská literatura a I. sjezd sovětských spisovatelů (Moskva, srpen 1934)

Od roku 1932 se Gide seznamuje s díly méně oficiálních sovětských autorů, například s Pilňakem, Babelem či Pasternakem. Mimoto se ale snaží poznat hlavně autory oficiální, z nichž se mu líbí snad jen Šolochov, s větším či menším nadšením čte také Čechova a Gladkova. U oficiální sovětské literatury Gida udržel Ilja Erenburg, který jej nejprve zneklidnil příběhy o konformistické sovětské mládeži, ale posléze zase ujistil o tom, že v Sovětském svazu existuje také individualistický proud, který časem získá na důležitosti. Erenburg byl také znám svým vlichocováním se režimu, které dokázal využít ve svůj politický prospěch, jak uvidíme později. V Gidově portrétu, který vykreslil, pak neopomněl zmínit spisovatelovu politickou konverzi ke komunismu.

„Jedna z nejsilnějších opor kultury starého světa dospěla k revoluci.“⁴⁶

Gide byl v roce 1934 pozván na I. sjezd sovětských spisovatelů, který se odehrával v Moskvě a jemuž předsedal Maxim Gorkij. Svým mezinárodním významem toto setkání spisovatelů mnoha národností předznamenávalo sjezd na obranu kultury v Paříži, který se konal o rok později. Nicméně Gide do Moskvy nepříjel a v reakci na manifest Svazu sovětských spisovatelů hlásající uměleckou doktrínu *socialistického realismu*, který šel proti jeho individualistickému a uměleckému přesvědčení, nechal pouze vzkázat, aby v sovětské literatuře a umění bylo dbáno myšlenky *individualistického komunismu*.⁴⁷ Je otázkou, zda byl jeho vzkaz před sálem tlumočen či ne, každopádně jeho obsah rozhodně nezapadal mezi mantinely oficiálních uměleckých

---

⁴⁴ „Camarade, ne crois à rien, n'accepte rien sans preuve.“ GIDE, André. *Les nourritures terrestres suivies de Les nouvelles nourritures*. Paris: Gallimard, 1993. str. 239.

⁴⁵ „Ne sacrifie pas aux idoles.“ Ibid., str. 246.

⁴⁶ „L'un des soutiens les plus puissants de la culture du Vieux Monde est venu à la Révolution.“ ERENBURG, Ilja. Citováno podle MAURER, Rudolf. *André Gide et l'URSS*, str. 39.

⁴⁷ GIDE, André. *Littérature engagée*, str. 55–56.

vizí sovětského režimu. Sovětská literatura let třicátých tedy nijak významně nepřispívala k Gidovu okouzlení Sovětským svazem, spíše naopak.

Sjezd na obranu kultury (Paříž, červen 1935)

I když Gide projevoval vůči tomuto sjezdu značnou skepsi, zúčastnil se jej, protože mezi projednávanými okruhy mělo figurovat i téma individualismu. Sjezdu se zúčastnili spisovatelé z 38 zemí, a to nejen ti, kteří byli přidruženi k sovětofilské levici. Přesto se nakonec stal srazem komunistických souputníků, který volně navazoval na o rok dříve proběhnuvší I. sjezd sovětských spisovatelů v Moskvě. Z Francouzů se kromě Gida zúčastnili například Henri Barbusse, André Malraux, Louis Aragon, dále pak Němec Heinrich Mann, ze Sovětů Alexej Tolstoj, Ilja Erenburg či Michail Kolcov. Sjezd zahajoval krátkým projevem André Gide, který později vystoupil znovu v přednášce, ve které se mimo jiné zmínil o přímém sdílení autorova díla s veřejností v Sovětském svazu (oproti tradičnímu zpoždění, kdy je autor uznáván až po smrti), které však může spět k nebezpečí jeho přílišné jednoduchosti. Dále zmínil větší důležitost krásy díla nad jeho veřejným ponaučením, stejně jako primát individuálního výkladu klasických děl nad výkladem obecně přijímaným.⁴⁸ Tím se opět o něco více vzdálil sovětským literárním koncepcím.

Spíše než aby však sjezd přispěl k obraně kultury, posloužil lépe účelům stranickým. Jeho konkrétním výsledkem bylo vytvoření nové zpolitizované organizace nazvané *Mezinárodní sdružení spisovatelů na obranu kultury* (*Association internationale des écrivains pour la défense de la culture*), jakési internacionalizované AEAR, jejíž předsednictví sestávalo ze všech velkých souputníků, Gida nevyjímaje. Přes některé výtky a hlasy nesouhlasu tedy komunisté zejména mediálně využili této události, aby získali oficiální kredit od velkých kulturních osobností světa, což bylo ještě potvrzeno závěrečnou recepcí na sovětském velvyslanectví.

C) Cesta do Sovětského svazu

Historický rámec

Dne 5. května 1936 zvítězila ve volbách *Lidová fronta* (*Front populaire*) shromažďující levicové síly ve Francii proti pravici. Gide se pravděpodobně k volbám nedostavil,

---

⁴⁸ Ibid., str. 85–96.

nicméně přesto svým souputnictvím jistou roli ve vnitřní francouzské politice splnil, a to zejména po násilných demonstracích radikální pravice z 6. června 1934, kdy se levice na základě obav z fašistického nebezpečí začala lépe organizovat. Svými články přispíval zejména do nově založeného literárního, politického a satirického časopisu *Vendredi*, kde vyšly také *Nové živiny* či předmluva k *Návratu ze Sovětského svazu*. O Gida se také otřela jistá část slávy těchto měsíců naplněných jásotem, který zněl především při hromadných stávkách v květnu a červnu 1936. Předsedou vlády *Lidové fronty* se totiž stal jeho dlouholetý přítel ze školních lavic Léon Blum a Gide proto nemohl chybět na představení nových ministrů v Bourbonském paláci 6. června 1936. Gide si Bluma velice vážil pro jeho nestrannost a skvělou výřečnost a na rozdíl od jiných souputníků jej přes jeho opozici vůči Moskvě několikrát veřejně hájil a podporoval.

Francie ale neměla v polovině třicátých let jasnou politiku vůči SSSR. Na základě střídání politiků na postu ministra zahraničí se měnily také spojenecké preference. V polovině května 1935 byla podepsána smlouva o francouzsko-sovětské spolupráci, kterou parlament ratifikoval v únoru 1936, což se pro Hitlerovo Německo stalo záminkou k obsazení demilitarizovaného Porýní o několik dní později. Přesto však tato smlouva neměla velkého významu, protože nezahrnovala spolupráci vojenskou. Sověti si toho byli vědomi a k Gidovi se donesly zprávy o tom, že by jeho cesta do Moskvy mohla toto křehké spojení zachránit.

Přes tuto spíše nejasnou politickou situaci však byly vztahy mezi Moskvou a Paříží intenzivní, protože dobře fungovala Sověty podporovaná politická turistika. Do SSSR byly zvány různé osobnosti z francouzské sféry univerzitní, novinářské, ale i průmyslové, většinou na popud komunisty podporovaných organizací. Na oplátku pak byla publikována svědectví z cest, která se lišila mírou poplatnosti sovětskému režimu, ale většinou vyznívala v jeho prospěch.

André Gide se tedy měl vydat do Moskvy jako posel „revoltující“ země, která se po vítězství *Lidové fronty* měla vydat cestou demokratického socialismu a jejímž spojencem proti Německu měl být právě Sovětský svaz.

Přípravné kroky SSSR

Pro každého komunistického souputníka byla cesta do Sovětského svazu posvěcením jeho přívrženectví. U významných osobností Sověti pečlivě připravovali před příjezdem půdu, vědomi si prestiže a významu, které by návštěva mohla režimu přinést. Nejinak

tomu bylo u Gida. Z hlediska vydávání jeho děl lze za zlomový okamžik označit publikování *Konga* a sovětofilských stránek *Deniku*, díky čemuž se okolo roku 1932 Gidův dosavadní status změnil z měšťanského spisovatele na velkého revolučního autora. Jeho díla začala být vydávána v desítkách tisíc exemplářů, a to až do roku 1936, kdy Gide napsal *Návrat ze Sovětského svazu*. Sovětský tisk se začal o Gida více zajímat, sledoval události v jeho životě a tvorbě a Gide jej sám zásoboval svými nejnovějšími publikacemi přeloženými do ruštiny. Nicméně ani přesto svým perem Gide nesloužil politickým zájmům Sovětského svazu nijak výrazně. Soudruhům to nestačilo a věděli, že aby mohli Gida souputníka s jeho prestiží využít ještě více, bylo zapotřebí jeho fyzické přítomnosti.

Gidovo váhání a poslední varování

Gide měl pro svou cestu minimálně dva důvody. Tím prvním byla jistě snaha ověřit si své politické přesvědčení přímo v zemi, ke které tolik vzhlížel. Důvodem druhým pak byla jeho chuť cestovat, prožívat dobrodružství a poznávat nevšední kraje, podobně jako tomu bylo v případě cesty do Konga. Avšak svou cestu již od roku 1931 průběžně odkládá, jako by to byla povinnost, která jej tíží. Jeho váhání trvá až do května 1936, kdy se bez velkého nadšení rozhoduje navštívit manžele Herbartovi, kteří jsou v té době v Moskvě. Rozhodujícím důvodem pro jeho neodkladnou cestu se pak stala zpráva o zhoršujícím se zdravotním stavu Maxima Gorkého v červnu 1936. Jeho odjezdu do Moskvy ještě předchází návrat Herbarta, který se s Gidem podělí o své nově nabyté zkušenosti odtamtud. Mluví s ním o kvetoucí mládeži, o lehkosti navazování vztahů, ale zejména o deziluzi ze sovětského prostředí spojenou s existencí strachu a cenzury. To však nebylo vše. Victor Serge Gidovi adresoval v červnovém čísle časopisu *Esprit* otevřený dopis o sovětské pravdě. Tento levicový opozičník vězněný Stalinem se otevřeně a kriticky zmiňuje o nepřijatelných podmínkách intelektuálního a společenského života, o perzekucích a zmizelých osobách a žádá Gida, aby něco podnikl a nezavíral před pravdou oči.

„Dovoluji si vás požádat jménem těch, kteří tam [v SSSR] prokazují takovou statečnost, o statečnost vašeho jasnozřivého ducha.“⁴⁹

16. června 1936, tedy přibližně 3 měsíce po ratifikaci francouzsko-sovětské smlouvy o vzájemné spolupráci Gide odletěl z Paříže přes Berlín do Moskvy.

---

⁴⁹ „Laissez-moi vous demander, au nom de ceux qui là-bas ont tous les courages, d'avoir le courage de cette lucidité.“ SERGE, Victor. Citováno podle MAURER, Rudolf. *André Gide et l'URSS*, str. 97.

Gide v SSSR

Komfort a sláva

Jak bylo řečeno, Gide do Moskvy přiletěl letadlem. Až na výlet lodí po Černém moři se po SSSR pohyboval v podstatě izolovaně, ať už ve speciálním vagónu se salónky a lehátky či v limuzíně se stahovací střechou. Jako host Svazu sovětských spisovatelů byl navíc luxusně ubytován a hostěn, až jej posléze nekonečné hostiny začaly obtěžovat. Později přiznává, že svou „slávu“ zažil v SSSR, kdy jej na veřejnosti zastavovali fotografové a dav kolem něj sborově křičel oslavná hesla. Když se někam přibližovala jeho limuzína, vždy jej včas vítaly transparenty s pozdravy na uvítanou. Sovětský tisk spojil síly, aby Gidově návštěvě dodal maximální ohlas. V novinách byly zveřejňovány jeho fotografie a projevy, jeho cestování bylo takřka každý den dlouze komentováno. Tón udávaly velké centrální deníky *Pravda* a *Izvestija*, a také *Litěraturnaja gazeta*. Kamkoliv měl přijet, místní tisk představil veřejnosti Andrého Gida a jeho dílo, a to včetně oblastí regionálních, které se nacházely mimo trasu jeho putování. Nelze tedy diskutovat o významu, jaký to vše mělo pro Gidův pocit slávy a uznání. Sovětský režim do Gidovy návštěvy investoval nemalé prostředky a očekával, že se mu jeho investice vrátí.

Hlídaný cestovatel

Jak bylo řečeno, scény, jimiž Gide se svými spolucestujícími procházel, byly v naprosté většině případů předem naaranžovány. Ale to nebylo vše, Sověti se totiž starali jak o jeviště s herci, tak o návštěvníky divadla. Gide sám byl prakticky pod neustálým dohledem. Ten byl jednak účelný, ale také přátelský, což může být ilustrováno stálou společností příjemné tlumočnice Boly Boleslavské, i přes fakt, že dva z Gidových spolucestujících mluvili rusky. Dalším průvodcem-hlídačem byl Michail Kolcov, redaktor *Pravdy* a představitel komunistické strany, jehož však Gide neměl příliš v lásce pro jeho vlichocování se a ujišťování o sovětské realitě. Stejně tak mu vadilo, že jeho přítomnost omezovala možnost jiných, evidentně nežádoucích kontaktů. Dokonce se na jednoho ze svých všudypřítomných „andělů strážných“ jednoho dne rozezlil, což mělo za následek omezení dohledu nad ním, ale pouze na krátkou dobu. Hlavně z tohoto důvodu neúplného soukromí si Gide nepsal během cesty svůj *Deník*. Přes veškerou izolaci od skutečné reality se však snažil tu a tam uniknout a pokusit se navázat nějaký

kontakt mimo plán, který byl sovětskými hostiteli pečlivě připraven. Byla to z jeho strany také trochu hra na schovávanou hraničící s provokací, již se občas bavil.

Politické činy

Gidovi bylo jasné, že Sověti budou chtít maximálně využít jeho prestiže. Přestože to věděl, příliš prozíravý ve svých politických projevech nebyl. Na jeho obranu lze říci, že jejich obsah byl často Sověty interpretován jinak, než to Gide zamýšlel, anebo byl alespoň přizpůsoben oficiální frazeologii. Z tohoto důvodu v *Návratu ze SSSR* všechny své politické texty a rozhovory přeložené do ruštiny během své cesty zapřel.⁵⁰ Z jeho projevů politických lze tedy zmínit podporu nové „demokratické“ ústavy SSSR, ale také plánovanou audienci u Stalina, která však neproběhla, protože jej Stalin nepřijal. Gide vůči němu zachovával jistý nedůvěřivý odstup, a Stalin s největší pravděpodobností tušil, že s ním bude chtít hovořit o humanitárních otázkách či zadržovaných a perzekvovaných osobách. Nakonec se tedy spokojil alespoň se zasláním pozdravného telegramu Stalinovi z jeho rodného města.⁵¹ Jeho slova však neodpovídala oficiálnímu kánonu, a proto telegram zřejmě do Kremle nikdy nedorazil. Často se Gide také z politických projevů snažil vyvléknout zdůrazňováním vlastních pozitivních pocitů a emocí či chválou krás té či oné krajiny, případně vděčným opěvováním pracující mládeže.

Literární politika

Smrt Maxima Gorkého (18. června 1936) byla pro souputníky událostí prvního řádu a pro Sověty další vhodnou příležitostí ukázat svou velikost. Gide při slavnostním pohřbu na Rudém náměstí pronesl řeč⁵², ve které mimo Gorkého díla zmínil ohrožení fašistickými a nacionalistickými ideologiemi či svá očekávání kulturní obnovy v SSSR.

„Osud kultury je v našich duších spjat s osudem Sovětského svazu. Budeme ji bránit.“⁵³

K tomu dále připojuje individualistickou myšlenku, že spisovatel v Sovětském svazu je ve své podstatě revolucionář, který by neměl být považován za opozičníka, ale naopak za člověka odhalujícího nové problémy za účelem osvobození společnosti od starého

---

⁵⁰ GIDE, André. *Retour de l'U.R.S.S.* Paris: Gallimard, 1937, str. 73.

⁵¹ *Ibid.*, str. 71–73.

⁵² *Ibid.*, str. 95–99.

⁵³ „Le sort de la culture est lié dans nos eprits au destin même de l'U.R.S.S. Nous la défendrons.“ *Ibid.*, str. 97. Přeložil Bohumil Mathesius.

světa. To připomnělo jeho projev z pařížského sjezdu na obranu kultury z roku 1935. Den po Gorkého pohřbu pak u příležitosti ročního výročí tohoto sjezdu podepsal s dalšími souputníky až směšně lichotnický dopis soudruhu Stalinovi, zřejmě napsaný Aragonem. Dále pak přednesl ještě několik literárních projevů při různých příležitostech. Zajímavě se odehrál jeho projev pro literáty a studenty v Leningradu, ve kterém se omezil na běžné komplimenty a byl spíše strohý. Před vystoupením, ve kterém chtěl Gide zmínit své výhrady vůči sovětské literatuře, mu bylo totiž naznačeno, že jeho text rozhodně nezapadá do komunistické linie, a proto svůj původní projev odmítl přednést.⁵⁴

Spolucestující

Gide byl zvyklý cestovat v něčí společnosti a pro svou cestu do SSSR si zvolil pět spolucestujících. Skupina to byla z hlediska původu poměrně různorodá, nicméně politicky smýšleli všichni podobně, tedy levicově, s různými znalostmi SSSR a vztahem k němu. Byli to Francouzi *Pierre Herbart (1903–1976)*, *Louis Guilloux (1899–1980)*, *Eugène Dabit (1898–1936)*, Holanďan *Jef Last (1898–1972)* a Rus *Jacques Schiffrin (1894–1980)*.⁵⁵ Nebyli však po celou dobu všichni spolu. Dabit, Guilloux a Schiffrin se k Gidovi připojili až v Leningradu, Schiffrin s Guillouxem jej opustili v Gruzii a Dabit během cesty zemřel v Sevastopoli.

Program cesty

Gide absolvoval během devíti týdnů své návštěvy SSSR klasický program, ve kterém Sověti svým významným hostům ukazovali to nejlepší, co jejich vlast nabízí. Podíval se do Moskvy, Leningradu, na Kavkaz a k Černému moři, což však uspokojilo jeho cestovatelské choutky pouze částečně, protože na ostatní plánovaná místa již nezbyl čas. Program různých návštěv se také držel oficiálního kánonu, ale nebyl příliš náročný, takže si Gide dokonce místy postěžoval na lenošivost a prázdnotu. Navštívil kolchozy, továrny, muzea, divadla, kina a koncertní sály. Viděl se s literáty, se kterými mu byla Sověty sjednána setkání. Sovětský svaz si také potpěl na svou kvetoucí mládež, a proto Gide viděl jesle, školky, pionýrské tábory a univerzity. Mimoto také navštívil modelovou káznici a zhlédl přehlídku gymnastů na Rudém náměstí. Vše bylo předem

---

⁵⁴ Ibid., str. 87–90.

⁵⁵ MAURER, Rudolf. *André Gide et l'URSS*, str. 92–96.

zinscenováno tak, aby to na Gida co nejlépe a nejpřirozeněji působilo, a on sám tomu rád věřil a nechal se unášet na vlně nadšení.

Moskva (17.–30. 6.; 5.–12. 7. 1936)

Z mnoha událostí, které na Gida silně zapůsobily, lze z jeho návštěvy Moskvy vyzdvihnout několik momentů. Jistě to musel být již jeho přilet na moskevské letiště, kde se uvítání proměnilo v nadšený jásot všech přítomných, po kterém následovala jízda limuzínou do luxusního hotelu v centru Moskvy. Dále pak oznámení smrti Gorkého, který zemřel den po Gidově příjezdu, po čemž následoval oficiální pohřeb na Rudém náměstí, na němž Gide pronesl slavnostní řeč. Gide také považoval za důležitá setkání s tolerovanými, ale nikterak oficiálními sovětskými spisovateli, jakými byli Babel, Pilňak či Pasternak. Za srdce jej asi nejvíce vzaly události spojené s prostým lidem a jeho kulturou – spontánní zpěv kavkazského sboru či recitace strof z *Evžena Oněgina* v Gorkého parku. Průvod gymnastů v něm také zanechal silný dojem, podobně jako mladí pionýři. Při jeho procházkách po Moskvě mu však neušly velké obchodní domy s dlouhými frontami a nevábým zbožím nebo pomalost a zahálčivost dělníků v ulicích.

Leningrad (1.– 4. 7. 1936)

Gide strávil několik dní v Leningradě, kam jel přivítat své další spolucestující (Dabit, Guilloux, Schiffrin), kteří přijeli lodí z Londýna. Nejvíce dojmů v něm zanechala krása města, jeho pobyt zde byl ve znamení památek a kultury. Setkal se zde také s literáty a navštívil různá představení. Silně na něj opět zapůsobila přehlídka 2500 pionýrů, uspořádaná speciálně k příležitosti jeho příjezdu, a navštívil zde protináboženské muzeum umístěné v chrámu sv. Izáka.

Jih SSSR (12. 7.–20. 8. 1936)

V této části Gidovy návštěvy SSSR se naplnila jeho přírodní očekávání, obzvláště pak v lesích na Kavkazu. Jako zoolog, etnolog a botanik měl podobné dojmy jako při své cestě po rovníkové Africe o deset let dříve. Na Kavkaze a v okolí Černého moře absolvoval pestrá setkání a večírky se spisovateli a básníky, při nichž dobré víno rozvazovalo jazyky a navazovalo dobré vztahy. Během jedné z cest vlakem se Gide radoval z nadšení a srdečnosti skupiny mladých komunistů, kterou zde potkali. Z dalších příjemných zážitků lze zmínit návštěvy pionýrských táborů, během nichž

Gidovi plesalo srdce. Citelně jej však zasáhla všudypřítomnost dětí bez dozoru, *bezprizorných*.

Na jihu se Gidův pohled na realitu začal výrazněji měnit, a to hlavně z důvodu chyb v naaranžování scén, jimiž cestující procházeli: Transparenty, které byly všude stejné, malá diskrétnost dozoru nad cestujícími či cenzura na poště při odesílání telegramu Stalinovi. Také šlo o neplánované události, například to byla porucha auta, při níž cestující zahlédli zuboženého rolníka, který byl nejvýmluvnějším důkazem výsledků Stalinovy zemědělské politiky.

Dabitova smrt a konec cesty (20.–24. 8. 1936)

Gidova mysl se zakalila ještě více poté, co Dabit dostal spálu a byl hospitalizován v Sevastopoli, kde nedlouho poté (21. 8. 1936) zemřel (*Návrat ze SSSR* je Gidem věnován právě jeho památce). Odtud se cestující neprodleně vydali do Moskvy, kde se setkali s dusnou atmosférou první fáze tzv. moskevských procesů, v nichž byli spolu s dalšími odsouzeni a popraveni bývalí vrcholní sovětské představitelé Kameněv a Zinověv. Dne 24. srpna 1936, tedy v den, kdy byl v *Pravdě* oznámen jejich nejvyšší trest, Gide s dalšími dvěma spolucestujícími urychleně odletěli ze SSSR.

3. část: Gidova reflexe sovětské reality

A) *Návrat ze Sovětského svazu (Retour de l'U.R.S.S.)*

Vydání

Gide byl před napsáním knihy nucen rekonstruovat události na základě svého zápisníku z cest a rad ostatních spolucestujících. Před vydáním *Návratu ze Sovětského svazu* (původně zamýšlený název byl *U.R.S.S. en formation*) jej s nimi opět konzultoval, ale setkal se spíše s negativními reakcemi či strachem z vyvolání skandálu. Před vydáním *Návratu* Gide nechával čtenáře na pochybách. Postupně prosakovaly zvěsti o jeho politickém obratu a byly zveřejňovány některé jeho projevy z Moskvy či předmluva ke knize, nicméně z toho ještě nic nebylo konkrétní. Kniha po četných konzultacích vyšla 13. listopadu 1936 u Gallimarda, během prvního roku měla devět vydání, prodalo se jí skoro 150 000 výtisků a byla přeložena do 15 jazyků.

Motivy a mise

Kniha měla být svědectvím a zároveň zrcadlem nastaveným Sovětům. Podobně jako v případě *Konga* se Gide chtěl stát účastníkem mise, která by znamenala odhalující obvinění pro jedny a osvobozující pravdu pro druhé. Se Sovětským svazem to však v *Návratu* zamýšlel spíše pedagogicky.

„[...] pravda, i když je bolestná, může ranit, jen aby hojila.“⁵⁶

Osvobozující složka odkazu jeho knihy byla sice spíše skryta, nicméně říci pravdu upřímně znamenalo vyhovět hlavnímu přání utlačovaných v SSSR. Z hlediska dopadu na francouzskou politiku se Gide o nic nesnažil, přestože *Návrat* mohl zapůsobit na komunisty, aby přešli k socialistům.

Gidovi šlo totiž do velké míry o vlastní osvobození, své svědectví napsal z osobní potřeby. Přestože byl předem upozorňován na stav věcí v SSSR, cesta pro něj znamenala značný šok. Nelze se domnívat, že jeho víra byla před návštěvou SSSR nedotčena, nicméně rozčarování, které po ní následovalo, svědčilo o hloubce citů, které Gide k zemi Sovětů choval. Překonat toto rozčarování znamenalo osvobodit se

---

⁵⁶ „[...] la vérité, fût-elle douloureuse, ne peut blesser que pour guérir.“ GIDE, André. *Retour de l'U.R.S.S.*, str. 17. Přeložil Bohumil Mathesius.

literárním dílem. A to se stalo napsáním *Návratu*, který, ač byl vytvořen za krátkou dobu, je uměleckým dílem, uměleckou reportáží.

V prologu využívá příběhu z řecké mytologie, čímž naznačuje, že přestože se v knize dotýká témat politických, zůstává v rovině intelektuálního nadhledu, což dokládají citace v angličtině, latině a němčině, které navíc textu dodávají prvek světovosti. Vyprávění je zhuštěné a nepříliš složitě strukturované. Jeden kompoziční aspekt však textu dominuje – postupná gradace od chvály k výtkám prostřednictvím dobře volených výrazů.

„Jsou tam věci dobré i špatné; měl bych říci: věci znamenité i nejhorší.“⁵⁷

Reakce

Hlavním argumentem proti *Návratu* bylo špatné načasování jeho vydání. Vzhledem k probíhající válce ve Španělsku mohla pravda o Sovětském svazu oslabit řady republikánů podporovaných komunisty proti Frankovi, stejně jako podpořit nacisty proti SSSR. Další kritizovali Gidovu povrchnost, což údajně dokazovala stručnost knihy. Třetím argumentem proti Gidovi byl fakt, že si vydáním *Návratu* měl přijít na slušné peníze.

Ohlas *Návratu* u známých a spolucestujících Gidových byl až na výjimky různý, spíše však negativní. Jedni jej kritizovali už předem (Schiffrin, Guilloux), druzí jej nejprve schválili, poté odsoudili (Last, Malraux). Jiní zůstali věrní Sovětskému svazu a schválili dokonce Moskevské procesy (Bernard Groethuysen a Alix Guillaínová). Aragon vyčkával stanoviska SSSR. Jediným ze spolucestujících, který Gida plně podporoval, byl Pierre Herbart, kterému vyšlo v roce 1937 současně s navazující Gidovou knihou *Retuše k mému „Návratu ze Sovětského svazu“ dílo V SSSR roku 1936 (En U.R.S.S. 1936)* nesoucí se v podobném duchu.

Sověti se s Gidovou knihou vypořádali po svém. Po určitém období konsternace byl vydán příkaz se s odpadlíkem vypořádat. Kampaň se stala oficiální záležitostí a byla vedena velkými sovětskými deníky (*Pravda, Izvestija, Litěraturnaja gazeta*), podobně jako při jeho dřívějším velebení. Spíše na Gidovy myšlenky se však útočilo na jeho osobu. Stal se údajně obětí protisovětských agentů, ale hlavně mu byl vytýkán buržoazní původ, jeho dvojakost a jidášství.⁵⁸ Po oficiálním útoku měly následovat

---

⁵⁷ „Il y a là-bas du bon et du mauvais; je devrais dire: de l'excellent et du pire.“ Ibid., str. 14. Přeložil Bohumil Mathesius.

⁵⁸ MAURER, Rudolf. *André Gide et l'URSS*, str. 131.

reakce jeho sovětských známých. Kolcov a Erenburg se tomuto úkolu vyhnuli, protože tou dobou byli zpravodaji ve Španělsku. Erenburg si však ještě později nalezne příležitost se s Gidem nevybíravě vypořádat.⁵⁹ I další umělci a intelektuálové se zachovali loajálně k režimu. Režisér Ejzenštejn jej označil za sluhu fašistů a trockistů a Pasternak jej zapřel, přestože se předtím s Gidem srdečně stýkal.

Z dalších prosovětsky a protigidovsky orientovaných intelektuálů lze uvést reakci Liona Feuchtwangera, který Gida označuje za „egocentrického Pařížana dychtícího po luxusu“, který poskytl zbraň nepřítelům socialismu a který proto není nadále hoden titulu „pokrokový spisovatel“. Také Romain Rolland se zařadil do protigidovského tábora, když odsoudil Gida za dvojakost a spěch, s jakým vydal *Návrat* ve velkém nákladu za málo peněz a knihu samu za její podprůměrnost a povrchnost.⁶⁰

Vzhledem k existenci přímých kontaktů mezi Paříží a Moskvou bylo Gidovo dílo francouzskými komunisty odsouzeno. Ze strany umírněné levice přicházely kritiky opírající se o výše uvedené argumenty, na Gidově knize ale byla zdůrazňována také pozitiva, především pak autorova upřímnost a odvaha říci pravdu. Pozitivní kritika přišla od zástupců levicové komunistické opozice a především z pera Victora Serge, který s Gidem téměř ve všem souhlasil a dodal, že urážky, kterých je terčem, jsou pouze zkouškou známou všem odpadlíkům.⁶¹ Liberálové se spíše shodli na pozitivním dopadu *Návratu*, nicméně si nemohli odpustit posměšky na téma Gidova dalšího obratu. S ještě větší satisfakcí na Gidovu knihu zareagovala pravice, která si vyřčenou pravdou o SSSR upevnila vlastní pozice a přes jisté projevy úcty byl Gide některými jejími představiteli označen za pošetilého a nerozumného ducha.

Toto je pouze přehled určitých typů reakcí napříč francouzským politickým spektrem, které nutně musí být zjednodušeno. Většinou totiž šlo o jednotlivce z řad francouzských intelektuálů a politiků, jejichž osobní vztahy k Gidovi a politická přesvědčení vytvářely složitou názorovou směs, a proto je nelze vystihnout zjednodušující zkratkou.

Na závěr je zde také nezbytné uvést reakci československou, o kterou se postaral Stanislav Kostka Neumann svým nenávisným pamfletem *Anti-Gide neboli optimismus bez pověr a iluzí* (1937).

---

⁵⁹ GOULET, Alain. *Gide à travers la presse soviétique de 1932 à 1937* in *La revue des lettres modernes* N°s 223–227, André Gide I – études gidiennes, sous la direction de Claude Martin, Paris, 1970.

⁶⁰ MAURER, Rudolf. *André Gide et l'URSS*, str. 132–134.

⁶¹ *Ibid.*, str. 139–140.

B) *Retuše k mému „Návratu ze Sovětského svazu“ (Retouches à mon „Retour de l’U.R.S.S.“)*

Vydání a motivy

Toto navazující dílo bylo vydáno 23. června 1937 opět u Gallimarda a do konce roku se jej prodalo na 48 500 výtisků ve dvou vydáních. Jako odpověď na četné kritiky ze všech stran, převážně pak od francouzských a jiných komunistů, které byly nejnenávislivější, se André Gide v *Retuších* pokusil upřesnit a konkretizovat svůj pohled na situaci v Sovětském svazu a obhájit tak svůj pohled a své názory. Již se nepotřeboval osvobodit, spíše chtěl odůvodnit svůj postoj na základě svědectví jiných návštěvníků SSSR a shromážděných dokumentů. Tento fakt zdůraznil již na prvních řádcích *Retuší* a vyzval tím k polemice se svými kritiky. *Retuše* již nemají takovou literární hodnotu jako *Návrat*. Jednak byly napsány ve spěchu, jednak se Gide snažil zvolit metodu, která by nejlépe sdělila pravdu. Z toho vyšla forma jakési dokumentované zprávy o stavu věcí. Fakta dokládá četnými tabulkami a daty převážně z oficiálního sovětského tisku, jež komentuje a snaží se o demografický a ekonomický pohled, který by jeho teze potvrdil. V dodatku píše také o svých spolucestujících, se kterými mnohé konzultoval a kteří byli svědky jeho zážitků. Také se zde nacházejí různé menší epizody z cesty a korespondence vztahující se k oběma knihám.

Mise

Gidův pohled na sovětskou skutečnost nemohl být osvobodivým impulzem v samotném SSSR, kde jeho práce přirozeně nebyla publikována. Jeho východní mise tedy zůstala pouze teorií, příliš aktivit pro zlepšení neuspokojivé situace nepodnikl a vystačil si s patetickým provoláním k mučedníkům SSSR.

„A deportovaní, po tisících deportovaní... [...] Tyto oběti – vidím je, slyším je, cítím je kolem sebe. To jejich křiky zpod roubíků mne probudily dnes v noci; to jejich mlčení mi diktuje dnes tyto řádky.“⁶²

Naopak jeho mise ve Francii mohla mít konkrétní dopad, protože jeho slova mířila do řad francouzských komunistů. Komunistická strana se měla po zjištění, že sloužila lži,

---

⁶² „Et les déportés, par milliers... [...] Ces victimes, je les vois, je les entends, je les sens autour de moi. Ce sont leurs cris bâillonnés qui m’ont réveillé cette nuit; c’est leur silence qui me dicte aujourd’hui ces lignes.“ GIDE, André. *Retouches à mon „Retour de l’U.R.S.S.“*. Paris: Gallimard, 1937, str. 65–66. Přeložil Bohumil Mathesius.

odklonit od Moskvy, anebo ji alespoň měli opustit její členové. Gidovi vadilo zavírání očí před pravdou, která bolí a skrývá se pod hladinou, na kterou francouzští komunisté slepě či s úmyslem (ti, kteří pravdu znají) hledí. Mezi jeho výtkami komunistům figuruje zejména pokrytectví a lež prostému lidu a dělnictvu.

„A vytýkám našim komunistům (oh! nemluvím o soudruzích napálených, ale o těch, kteří vědí, nebo aspoň by vědět měli), že dělníkům lhali ať už nevědomě, či vědomě – v tomto případě z důvodů politických.“⁶³

„Vy, inteligentní komuniste, připouštíte, že je znáte – toto zlo; ale soudíte, že je lépe je skrývat před těmi, kdo – méně inteligentní než vy – mohli by se snad nad ním rozhořčovat...“⁶⁴

Tím komunistům zároveň vyčítá, že ve svůj prospěch použili pouze jeho chvály, a to bez výtek nekompetentnosti, které proti němu vznesla pravice. Proto od nich požaduje změny, nebo je alespoň považuje za nevyhnutelné pro další existenci strany.

„Je svrchovaný čas, aby komunistická strana francouzská se odhodlala otevřít oči.“⁶⁵

Reakce

V reakcích, které byly již méně četné než po vydání *Návratu*, je mu vytýkáno, že kritizuje „výjimečné“ chyby a nesrovnává situaci s předchozím stavem. On však poukazuje na nestranné pozorovatele, kteří jeho poznatky začali potvrzovat, a na fakt, že většinu záporů viděl pouze ve chvílích, kdy nebyl oficiálně doprovázen. Hlavní reakcí SSSR bylo ukončení vydávání jeho knih, včetně *Návratu* a *Retuší* (které nikdy v SSSR nevyšly), spisovatel oficiálně upadl v nemilost a údaje o něm v sovětských encyklopediích a literárních příručkách byly vymazány či opraveny.

C) Odras Gidovy osobnosti v obou knihách o SSSR

Poté, co po několik let slepě věřil rafinované sovětské propagandě, přišlo Gidovo nevyhnutelné „prozření“. Přestože se u něj již dříve v některých oblastech začaly

---

⁶³ „Et je reproche aux communistes de chez nous (oh! je ne parle pas des camarades dupés, mais de ceux qui savaient, ou du moins auraient dû savoir) d’avoit menti aux ouvriers, inconsciemment ou sciemment – et dans ce cas par politique.“ Ibid., str. 29/30. Přeložil Bohumil Mathesius.

⁶⁴ „Vous, communiste intelligent, vous acceptez de le connaître, ce mal; mais vous estimez qu’il vaut mieux le cacher à ceux qui, moins intelligents que vous, pourraient s’en indigner peut-être.“ Ibid., str. 67. Přeložil Bohumil Mathesius.

⁶⁵ „Il est grand temps que le parti communiste de France consente à ouvrir les yeux.“ Ibid., str. 53/54. Přeložil Bohumil Mathesius.

objevovat pochybnosti, síla úderu v podobě poznání sovětské reality na vlastní kůži pak Gidovi přinesla spolu s hlubokým pocitem zklamání také prohloubení jeho obecné životní pravdy a uvědomění. Zásadní je fakt, že s postupným otevíráním spisovatelových očí jde ruku v ruce opětovné nalézání a upevňování tradičních gidovských hodnot, o nichž bylo pojednáno v předchozích kapitolách. Gidovy názory se utvářely do jisté míry formou diskusí a konfrontací s názory jinými, a význam jeho sovětské zkušenosti se tedy v tomto smyslu dá považovat za naprosto klíčový.

Na základě vybraných citací z *Návratu* a *Retuší* budou vyzdvihnuty hlavní motivy, které Gidovi ležely na srdci, které cítil potřebu zdůraznit či ospravedlnit. Na ně navazuje sama reflexe konkrétních aspektů sovětské reality, které Gida nejvíce zasáhly a o kterých cítil potřebu před veřejností otevřeně hovořit. Postupně se budou objevovat hlavní gidovské myšlenky v konfrontaci se sovětskou realitou, s níž se setkal. Uvidíme, jak si uvědomuje zásadní rozpory komunistické ideologie a její praxe v porovnání s vlastním myšlenkovým světem. Na základě odklonu komunismu od Gidových ideálů pak nutně přichází jeho odklon od komunismu.

Hlavní gidovské motivy *Návratu* a *Retuší*

Mezi základní záměry a cíle, které Gide v *Návratu* a *Retuších* vytyčuje, patří některé osobnostní motivy a základní témata, které se prolínají celým spisovatelovým životem a poukazují tak na soudržnost jeho životních hodnot.

Člověk a lidstvo

Na několika místech v *Návratu* Gide zmiňuje svůj primární zájem o člověka, lidstvo a jeho rozvoj. Význam tohoto zájmu ostatně dotvrzuje jeho nadřazeností nad samým osudem Sovětského svazu.

„Jsou věci v mých očích důležitější než já sám, důležitější než Sovětský svaz: je to lidstvo, je to jeho osud, je to jeho kultura.“⁶⁶

Gide se z hlediska obecně lidského zaměřuje na změny, které s člověkem sovětský režim provedl. Nutno uvést, že si více všímá negativních jevů, zejména pak sklonu společnosti ke konformitě a uniformitě na základě strachu, který se s Gidovými

---

⁶⁶ „Il y a des choses plus importantes à mes yeux qu moi-même; plus importantes que l'U.R.S.S.: c'est l'homme, c'est son destin, c'est sa culture.“ GIDE, André. *Retour de l'U.R.S.S.*, str. 13. Přeložil Bohumil Mathesius.

představami maximální možné diferenciaci jedinců v rámci kolektivu podporovaného státem naprosto neshodoval.

„Lidstvo není tak jednoduché, po té stránce se ho musíme zastat; a každý pokus zvenčí je zjednodušit, sjednotit, omezit bude vždy věcí záhubnou, protivnou a ponuře bláznovskou.“⁶⁷

Osobní pohled a upřímnost počínání

Gide také nedbá na skutečnost, že jeho reflexe sovětské reality je osobního rázu, čímž se částečně zbavuje jisté vědecké a politické zodpovědnosti za své dílo.

„Podávám tu své osobní úvahy o tom, co Sovětský svaz rád a s oprávněnou pýchou ukazuje, i o tom, co jsem vedle toho mohl spatřit.“⁶⁸

Mimoto také obhajuje svou upřímnost a věří ve správnost a důležitost svého počínání pro ostatní.

„[...] a mám za to, že, záleží-li kdy na upřímnosti, je to tenkrát, když je ve hře s vírou naší vlastní víra velkého počtu lidí.“⁶⁹

Pravda a nestrannost

Gide si je vědom užitku, který můžou někteří mít z jeho knih a kterému nemůže, ani nechce, zabránit. Interpretace svých postřehů nechává na ostatních, avšak zásadně odmítá roli politického přísluhovače.

„Nemohu zabránit, aby se využívalo mých spisů; a i kdybych mohl, netoužil bych po tom. Ale napsat cokoli se zřetelem na to, co by se z toho dalo využít politicky, ne, to je práce pro jiné.“⁷⁰

Na čem mu totiž osobně záleží, je pravda, která předčí jakoukoli jeho politickou angažovanost.

---

⁶⁷ „L’humanité n’est pas simple, il faut en prendre son parti; et toute tentative de simplification, d’unification, de réduction par le dehors sera toujours odieuse, ruineuse et sinistrement bouffonne.“ Ibid., str. 77. Přeložil Bohumil Mathesius.

⁶⁸ „Je livre ici mes réflexions personnelles sur ce que l’U.R.S.S. prend plaisir et légitime orgueil montrer et sur ce que, à côté de cela, j’ai pu voir.“ Ibid., str. 16. Přeložil Bohumil Mathesius.

⁶⁹ „[...]et j’estime que s’il importe d’être sincère c’est bien lorsque la foi d’un grand nombre, avec la nôtre propre, est engagée.“ Ibid., str. 13. Přeložil Bohumil Mathesius.

⁷⁰ „Que l’on tire parti de mes écrits, je ne peux l’empêcher: et même lorsque je le pourrais, je ne le désirerais point. Mais écrire quoi que ce soit en vue du parti politique que l’on en pourra tirer, non; c’est affaire à d’autres.“ GIDE, André. *Retouches à mon „Retour de l’U.R.S.S.“*, str. 67. Přeložil Bohumil Mathesius.

„Jakmile se do věci zaplete lež, jsem v mizerné náladě. Mou úlohou je prozrazovat. Držím se pravdy; opouští-li jí strana, opouštím v témž okamžiku stranu.“⁷¹

Přestože je pravdou nepohodlnou, Gide je přesvědčen o tom, že Sovětskému svazu poslouží lépe než mlčení a lež. Kritický postoj k SSSR se snaží obhájit z hlediska svých obecných životních cílů:

„[...] cítím velmi dobře, že jednaje, jak jednám, posloužil jsem jak samému Sovětskému svazu, tak i věci, kterou v našich očích představuje.“⁷²

Ale zároveň neopomíná zmínit existenci vnějšího nepřítele, který může ze sovětské lži těžit ve svůj prospěch. Gide tedy v tomto směru požaduje nápravu:

„Lež, i kdyby to byla lež mlčení, může se zdát oportunní a oportunní i pevnost ve lži, ale to značí, nabízet nepříteli příliš lehkou hru, a pravda, i když je bolestná, může ranit, jen aby hojila.“⁷³

Konkrétní aspekty sovětské reality

V první kapitole *Návratu* Gide předkládá základní předměty zájmu, se kterými odcestoval do SSSR.

„Z mé farnosti jsou jen otázky psychologické; chci se tady zabývat jimi zvlášť a téměř výhradně. Dotknu-li se úkosem otázek sociálních, bude to opět se stanoviska psychologického.“⁷⁴

Nicméně vzhledem k délce pobytu a rozmanitosti četných aktivit, které zažíval, jeho reflexe SSSR nutně psychologický rámec přesahuje. Pohled na vybrané aspekty života lidí v SSSR je přes jisté snahy o objektivitu individuální, čímž na jedné straně pobuřuje, na straně druhé však jeho hloubka odhaluje zásadní skryté nedostatky režimu s velkým předstihem před svědectvími slavnějšími (Alexandr Solženicyn).

---

⁷¹ „Dès que le mensonge intervient, je suis mal à l'aise; mon rôle est de dénoncer. C'est à la vérité que je m'attache; si le Parti la quitte, je quitte du même coup le Parti.“ Ibid., str. 67/68. Přeložil Bohumil Mathesius.

⁷² „[...] je sens trop qu'en agissant ainsi je desservirais à la fois l'U.R.S.S. même et la cause qu'elle représente à nos yeux.“ GIDE, André. *Retour de l'U.R.S.S.*, str. 92. Přeložil Bohumil Mathesius.

⁷³ „Le mensonge, fût-ce celui du silence, peut paraître opportun, et opportune la persévérance dans le mensonge, mais il fait à l'ennemi trop beaux jeu, et la vérité, fût-elle douloureuse, ne peut blesser que pour guérir.“ Ibid., 1937, str. 17. Přeložil Bohumil Mathesius.

⁷⁴ „Les questions psychologiques seules sont de mon ressort; c'est d'elles, surtout et presque uniquement, que je veux ici m'occuper. Si j'aborde de biais les questions sociales, c'est encore au point de vue psychologique que je me placerai.“ Ibid., str. 25/26. Přeložil Bohumil Mathesius.

Ekonomika

Kvantita a kvalita výroby

Vzhledem k nevyhnutelným návštěvám kolchozů a továren Gide cítil potřebu vyjádřit se k otázkám ekonomického a technického rázu, přestože sám přiznal, že nejsou z jeho oboru.

„Nejsem technik a otázky hospodářské mne zajímají jenom svým odrazem psychologickým.“⁷⁵

Přestože v době jeho návštěvy v SSSR probíhala druhá pětiletka, Gide se nijak výrazně nepouštěl do chvály centrálně řízené ekonomiky, spíše naopak. Navzdory svému přiznanému „antikapitalismu“⁷⁶ zmiňuje jednu z hlavních výhod liberální ekonomiky: stimulaci konkurencí, jejíž absence má v SSSR za důsledek dlouhé fronty, špatnou kvalitu zboží a jeho nedostatek. Proti nedostatku základních potravin zase existovaly v SSSR výrobní přebytky v jiných sektorech, převážně ve strojírenském průmyslu. Nezkušenost pracovníků ve velké průmyslové obnově SSSR byla úzce spojena s upřednostňováním kvantity zboží nad jeho kvalitou. Aby dokázal tato fakta, vychází Gide z oficiálního sovětského tisku.⁷⁷

Přesto Gide věřil v postupnou nápravu těchto negativních jevů v budoucnosti.⁷⁸ Zjevně si totiž neuvědomoval šíři dopadu obrovského hladomoru, který vznikl v SSSR následkem brutální reformy zemědělství spojené s kolektivizací půdy a zrušení soukromého vlastnictví ve třicátých letech.

Pracovní podmínky

Gide se dále se pozastavoval nad netečností a pomalostí pracujících, která byla v SSSR částečně řešena tzv. stachanovštinou spočívající v motivaci k práci formou výrazného zvýšení platu jedince pracujícího nad své možnosti, často však na úkor vlastních spolupracovníků. Nicméně Gidův pohled na věc byl spíše skeptický, což ilustruje jeho ironický komentář na adresu jednoho stachanovce, který údajně za pět hodin vykonal práci běžně trávající osm dní:

---

⁷⁵ „Je ne suis pas un technicien et c'est par leur retentissement psychologique que les questions économiques m'intéressent.“ Ibid., str. 51. Přeložil Bohumil Mathesius.

⁷⁶ Ibid., str. 41.

⁷⁷ GIDE, André. *Retouches à mon „Retour de l'U.R.S.S.“*, str. 15–17.

⁷⁸ Ibid., str. 41/42.

„Odvážím se otázky, neznamená-li to, že s počátku potřeboval osmi dnů, aby vykonal práci pěti hodin?“⁷⁹

Model stimulace práce stachanovštinou byl jednou z ukázek „šťastného života“ dělníků v SSSR, který byl Sověty zdůrazňován v rámci vnitřní i vnější propagandy. Nicméně nevyrovnanost platů související s vykořisťováním pracovníků Gidovi neušla, což kriticky vyzdvihl hlavně v *Retuších*.

„[...] v Sovětském svazu neexistuje vykořisťování množství pro zisk několika jednotlivců. To je věc ohromná. [...] Opravdu je to věc ohromná. Byla to věc ohromná. Ale přestává to být přesné.“⁸⁰

Režim také prakticky znemožnil dělníkovi změnit místo práce, aniž by se nestal terčem šikany. Tento typ nsvobody popisuje Gide takto:

„Nemá svobody ani jít ani zůstat, kde se mu líbí; nebo kam ho volá, či poutá láska nebo přátelství.“⁸¹

Sovětská společnost

Přívětivá tvář

Gide se na začátku *Návratu* přímo rozplývá nad přátelstvím a důvěrou, kterou k němu a jeho spolucestujícím sovětský lid chová.

„Cítil jsem, jak mezi těmito novými soudruhy náhle vzniká bratrství, jak mé srdce se šíří, rozjasňuje.“⁸²

Obdivuje se vnitřní kráse lidí, jejich rozradostněným tvářím a upřímným pohledům. Snadnost navazování kontaktů a jejich hloubka naplňují jeho srdce hřejivým pocitem.

„Ano, myslím, že člověk nemůže nikde, než v Sovětském svazu, cítit tak hluboce a silně pocit lidskosti.“⁸³

---

⁷⁹ „Je me hasarde à demander si cela ne revient pas à dire que, d'abord, il mettait huit jours à faire le travail de cinq heures.“ GIDE, André. *Retour de l'U.R.S.S.*, str. 44. Přeložil Bohumil Mathesius.

⁸⁰ „[...] il n'y a plus, en U.R.S.S., l'exploitation du grand nombre pour le profit de quelques-uns. C'est énorme! [...] En effet, c'est énorme. C'était énorme. Mais cela cesse d'être exact.“ GIDE, André. *Retouches à mon „Retour de l'U.R.S.S.“*, str. 37. Přeložil Bohumil Mathesius.

⁸¹ „Il n'est libre ni d'aller, ni de demeurer, où il lui plaît; où peut-être l'appelle ou l'attache un amour ou une amitié.“ Ibid., str. 30. Přeložil Bohumil Mathesius.

⁸² „J'ai senti parmi ces camarades nouveaux une fraternité subite s'établir, mon coeur se dilater, s'épanouir.“ GIDE, André. *Retour de l'U.R.S.S.*, str. 19. Přeložil Bohumil Mathesius.

⁸³ „Oui, je ne pense pas que nulle part, autant qu'en U.R.S.S., l'on puisse éprouver aussi profondément et aussi fort le sentiment de l'humanité.“ Ibid., str. 28. Přeložil Bohumil Mathesius.

Mimo krásu vnitřní Gide nachází i krásu vnější. I když v *Návratu* ani *Retuších* nenajdeme otevřenější zmínky poukazující na autorovu homosexualitu, jistým způsobem se i tento Gidův osobnostní rys promítá do sovětské reality.

„Tyto dokonalé bytosti byly samozřejmě vytrenovány, připraveny, vybrány mezi všemi; ale jak neobdivovat zemi a režim, který je umí produkovat?“⁸⁴

Gide se neváhá takto kochat krásou těl mladých atletů při průvodu na Rudém náměstí v Moskvě, s radostí navštěvuje pionýrské tábory a o veškerých kontaktech s mládeží vypráví s důrazem na příjemné pocity, které z podobných setkání měl.

Sociální stát

Ze sociálních vymožeností, které nabízel Sovětský svaz a kterými se rád chlubil, Gide obdivoval zejména státní péči poskytovanou dětem a mládeži. Návštěvy jeslí, školek a pionýrských táborů patřily mezi nejsvětější okamžiky jeho cesty. Sledování mladých lidí využívajících široké možnosti sportu, zábavy a jiného rozvoje ducha a těla jej naplňovalo nadšením. Na druhou stranu se v *Retuších* pouští do kritiky školského systému, kde zdůrazňuje neúspěch boje s negramotností, který opět podkládá údaji z oficiálního tisku.⁸⁵ Kromě kritiky školství zde zaznívá také obvinění proti nekvalitním službám ve zdravotnictví souvisejícím s nedostatkem lékáren, postelí v porodnicích, se špatným vzděláním a nízkými platy lékařů.⁸⁶

Mimo zařízení pro mládež se Gidovi líbilo rekreační středisko pro lid v Soči.⁸⁷ Nicméně jeho služeb běžný občan nemohl využít, stejně jako dalších sociálních výtahů v SSSR. I to bylo jedním z důvodů, proč se Gidova pozornost zaměřila na hluboké sociální rozdíly mezi chudými, žijícími v bídě a nedostatku, a zbohatlíky, kteří byli součástí nově vznikající privilegované třídy.

Chudoba

Gide nebyl slepý vůči bídě panující v SSSR. Všimá si jí na několika místech, vidí a popisuje zástupy chudých ve špatném oblečení uctívat památku Gorkého či nuzná obydlí dělníků na několika místech. Dojímají jej také vyhladovělé děti v hadrech

---

⁸⁴ „Evidemment, ces êtres parfaits ont été entraînés, préparés, choisis entre tous; mais comment n'admirer point un pays et un régime capables de les produire?“ Ibid., str. 26. Přeložil Bohumil Mathesius.

⁸⁵ GIDE, André. *Retouches à mon „Retour de l'U.R.S.S.“*, str. 23–27.

⁸⁶ Ibid., str. 18, 19, 116, 117.

⁸⁷ Ibid., str. 60.

potulující se po ulicích (*bezprizorné*), Gide však jejich situaci poněkud zlehčuje obdivováním se jejich kráse a životní radosti.

„Čím se živí bezprizorní? Nevím. Ale vím, že hltají chleba, mají-li zač si jej koupit.

Většina je přesto veselá, ale někteří vypadají, jako by chtěli už už slabostí omdlít.“⁸⁸

Sovětská buržoazie

Gide se na mnoha místech pozastavuje nad postupným vznikem privilegované vrstvy složené z úředníků a různých posluhovačů režimu. Spíše než jejich bohatství jej však znepokojovaly jiné jevy, zejména pak obecný vývoj mentality této nově vznikající sovětské buržoazie.

„Obávám se, aby se co nejdřív nevytvořil zase nový druh dělnické buržoazie uspokojené (a tedy konservativní, saframente!), kterou by bylo lze srovnat s naším maloměšťáctvem.“⁸⁹

Z tohoto hlediska také konstatuje, že privilegovanými se můžou stát pouze ti, kteří drží zajedno s režimem za cenu vlastní konformity a otrocké pochlebovačnosti.

„A člověk vidí, jak se znovu tvoří společenské vrstvy, ne-li už třídy, jistý druh aristokracie; nemluvím tu o aristokracii vzniklé zásluhou a osobní hodnotou, ale o aristokracii konformistů, lidí přitakávajících, lidí vzorného smýšlení, o aristokracii, která v příští generaci se stane aristokracií peněžní.“⁹⁰

Nicméně v *Retuších* již Gide pochybuje o tom, že nové sociální podmínky v SSSR změní lidskou povahu v její hloubce.

„Neboť není tu nic mechanického a bez vnitřní, individuální obrody vidíme buržoasní společnost se obnovovat, ‚starý člověk‘ se opět objevuje a znovu rozkvétá.“⁹¹

---

⁸⁸ „De quoi vivent les bezprizornis. Je ne sais. Mais ce que je sais, c'est que, s'ils ont de quoi s'acheter un morceau de pain, ils le dévorent. La plupart sont joyeux malgré tout; mais certains semblent près de défaillir.“ GIDE, André. *Retour de l'U.R.S.S.*, str. 124. Přeložil Bohumil Mathesius.

⁸⁹ „Je crains que ne se reforme bientôt une nouvelle sorte de bourgeoisie ouvrière satisfaite (et, partant, conservatrice, parbleu!) trop comparable à la petite bourgeoisie de chez nous.“ Ibid., str. 62. Přeložil Bohumil Mathesius.

⁹⁰ „Et l'on voit se reformer des couches de société sinon déjà classes, une sorte d'aristocratie; je ne parle pas ici de l'aristocratie du mérite et de la valeur personnelle, mais bien de celle du bien-penser, du conformisme, et qui, dans la génération suivante, deviendra celle de l'argent.“ Ibid., str. 64. Přeložil Bohumil Mathesius.

⁹¹ „Car rien de mécanique ici, et sans réforme individuelle intérieure, nous voyons la société bourgeoise se réformer, le ‚vieux homme‘ réparaître et à nouveau s'épanouir.“ GIDE, André. *Retouches à mon Retour de l'U.R.S.S.*, str. 61. Přeložil Bohumil Mathesius.

Na příkladu své vlastní cesty po SSSR, kdy mu byla sovětskou stranou věnována péče spojená s obrovskými finančními náklady, od nejlepšího ubytování po každodenní hostiny, dokazuje Gide rozdíly v přístupu k lidem a existenci privilegií, v jejichž zrušení v SSSR doufal.

„Ale tyto pozornosti mi neustále připomínaly privileje, rozdíly tam, kde jsem doufal najít rovnost.“⁹²

Stalinský režim

Falešná demokracie

Několik dní před Gidovým příjezdem do Moskvy byla schválena nová ústava, která měla obsahovat záruky svobody, rovnoprávnosti a demokracie, ale sloužila především k propagandistickým účelům. Tento základní zákon totiž zůstal jen na papíře, a Gide některé jeho nedostatky a pochybení v *Retuších* zkritizoval. Takto například vyzdvihl jeden z hlavních demokratických zřetelů:

„Lidové volby ať veřejné, či tajné jsou výsměchem, pošklebkem.“⁹³

Odbory, jejichž prostřednictvím by mohla aktivní část obyvatelstva ovlivňovat vedení státu, označuje za bezmocné, dělnické organizace pak za donucující aparát holdující politické výchově.

„Stále víc a víc to je ‚diktatura nad proletariátem‘.“⁹⁴

Gida také rozhořčovala absence svobody pobytu. Existence vnitřního pasu byla od roku 1933 doplněna o praktickou nemožnost vycestování do zahraničí. Gide také jinde vypráví o šikaně a ponižování všech, včetně cizinců, kteří chtěli SSSR opustit.⁹⁵

Cenzura a propaganda

Sovětský režim disponoval také cenzurou v různých podobách, což Gide poznal na vlastní kůži, ať již před svým plánovaným projevem pro literáty a studenty v Leningradu, kde mu bylo naznačeno, že obsah jeho přednášky není v souladu

---

⁹² „Mais ces faveurs mêmes rappelaient sans cesse des privilèges, des différences, où je pensais trouver l'égalité.“ Ibid., str. 58. Přeložil Bohumil Mathesius.

⁹³ „Les votes populaires, ouverts ou secrets, sont une dérision, une frime.“ Ibid., str. 45. Přeložil Bohumil Mathesius.

⁹⁴ „De plus en plus, c'est ‚la dictature de la bureaucratie sur le prolétariat‘.“ Ibid., str. 45. Přeložil Bohumil Mathesius.

⁹⁵ GIDE, André. *Littérature engagée*, str. 170.

s komunistickou linií, nebo v případě zaslání telegramu Stalinovi, jehož znění bylo výrazně pozměněno, aby vyhovovalo oficiálnímu jazyku.⁹⁶ Gide se i přesto v *Návratu* snaží o smířlivý tón a hledá pro tyto nepříjemné momenty opodstatnění.

„Oh, na mou věru!, nechci vidět v těchto drobných pokřiveninách textu, většinou nedobrovolných, žádnou zlomyslnost: mnohem spíše snahu pomoci někomu, kdo není obeznámen se zvyky [...]“⁹⁷

Cenzura a překrucování projevů a textů byly nicméně pro Gida důvodem k zapření všech překladů do ruštiny, které byly provedeny během jeho cesty po SSSR.⁹⁸ Epizoda s telegramem Stalinovi pak byla pro Gida také lekcí propagandy, která byla v SSSR doménou celé armády úředníků. Propaganda měla více cílových skupin a dala se rozdělit na vnější, orientující se na cizince, a vnitřní, postihující občany SSSR. Gide přiznává, že se nechal svou důvěřivostí zlákat, ale o to ráznější pak je jeho kritika lži a pokrytectví, kterému naletěl.

„Právě drzost vašeho blufu způsobila, že pád mé důvěry, mého obdivu, mé radosti byl tak hluboký a bolestný.“⁹⁹

„[...] vytýkám Sovětskému svazu právě to, že nás klamal, líče situaci dělníků tam jako situaci hodnou závisti.“¹⁰⁰

Proto se Gide snaží odhalit skutečnou pravdu, která však je bolestivá. Za tímto účelem zaměřuje svá zkoumání více do hloubky.

„Červ se skrývá právě v hloubi ovoce.“¹⁰¹

Indoktrinaci vnitřní Gide vnímá na základě médií všeho druhu (tisk, plakáty, amplióny) a hodnotí ji jako neustálé hnětení sovětských mozků, které již prakticky postrádají smysl pro vlastní úsudek a spadávají do názorového konformismu, ve kterém jsou spokojeni.

---

⁹⁶ GIDE, André. *Retour de l'U.R.S.S.*, str. 73, 87.

⁹⁷ „Oh parbleu, je ne veux voir dans ces menus travestissements, le plus souvent involontaires, aucune malignité: bien plutôt le désir d'aider quelqu'un qui n'est pas au courant des usages [...]“ Ibid., str. 73. Přeložil Bohumil Mathesius.

⁹⁸ Ibid., str. 73.

⁹⁹ „C'est la hauteur de votre bluff qui fit si profonde et si douloureuse la chute de ma confiance, de mon admiration, de ma joie.“ GIDE, André. *Retouches à mon „Retour de l'U.R.S.S.“*, str. 29. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹⁰⁰ „[...] ce que je reproche surtout à l'U.R.S.S., c'est de nous l'avoir baillé belle en nous présentant la situation des ouvriers là-bas comme enviable.“ Ibid., str. 29. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹⁰¹ „C'est au profond du fruit que le ver se cache.“ GIDE, André. *Retouches à mon „Retour de l'U.R.S.S.“*. Paris: Gallimard, 1937, str. 9. Přeložil Bohumil Mathesius.

„Každého rána je *Pravda* informuje o tom, co se sluší vědět, myslet, věřit. A nevyplácí se vybočit z tohoto rámce. Takže pokaždé, když konversujete s Rusem, jako byste konversovali se všemi.“¹⁰²

Kde je tedy pocit individuálního štěstí, které je Gidovým zásadním životním pojmem? V SSSR jej bohužel nenalézá, naopak, způsob, jakým hovoří o podobě štěstí v SSSR, vypovídá o jeho velkém zklamání, jelikož se zde jedná o opak toho, o čem snil:

„Štěstí všech lze dosáhnout jen odindividualisováním každého. Štěstí všech lze dosáhnout jen na útraty každého. Abyste byli šťastní, buďte konformní.“¹⁰³

„Jejich štěstí je uděláno z naděje, důvěry a nevědomosti.“¹⁰⁴

Pocit štěstí vyvolávaný propagandou navíc u většiny Rusů přerůstá do komplexu superiority, nadřazenosti nad ostatními národy. Tato nadřazenost vzniká na základě nevědomosti a nemožnosti srovnání se světem a jinými názory. Stává se tématem, kterému se Gide s chutí věnuje.

„Pro ně je, kromě Sovětského svazu, všude noc.“¹⁰⁵

„Hlavně jim záleží na tom, aby věděli, zda se jim dostatečně obdivujeme. Hlavně se bojí, že nejsme dostatečně informováni o jejich úspěších. Nepřejí si ani tak, abychom je informovali, jako abychom je chválili.“¹⁰⁶

Gidovu zklamání v této oblasti se tedy nelze divit, vždyť odosobnění a konformismus na základě režimem kontrolované názorové linie, to byl přesný opak jeho vizí, které se měly naplnit při realizaci sovětského snu.

Stalinský kult

Jistá zdrženlivost vůči Stalinovi byla dána Gidovým obecně negativním postojem vůči autoritám, který se v jeho životě promítal do více oblastí. O to více mu vadila jakákoli forma modloslužebnictví a přehnaný kult Stalinovy osoby mu nemohl ujít. Proto i jej podrobil svému zkoumání.

---

¹⁰² „Chaque matin, la ‚Pravda‘ leur enseigne ce qui’il sied de savoir, de penser, de croire. Et il ne fait pas bon de sortir de là! De sorte que, chaque fois qu l’on converse avec un Russe, c’est comme si l’on conversait avec tous.“ GIDE, André. *Retour de l’U.R.S.S.*, str. 49. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹⁰³ „Le bonheur de tous ne s’obtient qu’en désindividualisant chacun. Le bonheur de tous ne s’obtient qu’au dépens de chacun. Pour être heureux, soyez conformes.“ Ibid., str. 48. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹⁰⁴ „Leur bonheur est fait d’espérance, de confiance et d’ignorance.“ Ibid., str. 50. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹⁰⁵ „Pour eux, hors de l’U.R.S.S., c’est la nuit.“ Ibid., str. 55. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹⁰⁶ „Ce qui leur importe c’est de savoir si nous les admirons assez. Ce qu’ils craignent, c’est que nous soyons insuffisamment renseignés sur leur mérites. Ce qu’ils souhaitent de nous, ce n’est point tant qu’on les renseigne, mais qu’on les complimente.“ Ibid., str. 54. Přeložil Bohumil Mathesius.

„Obraz Stalinův najdete všude, jeho jméno je na všech ústech, jeho chvála zní neodbytně při všech řečech.[...] Zbožňování, láska, strach – nevím; je tam vždy a všude.“¹⁰⁷

„Říkat, že Stalin má vždy pravdu, znamená říkat, že Stalin má pro všechno i důvod.“¹⁰⁸

Přesto, že Stalina považoval za člověka výrazně inteligentního a schopného zacházet s lidmi, jeho despotismus, manipulace a zneužívání moci na základě jedné pravdy byla pro Gida další osobní nepřekonatelnou překážkou pro přijetí stalinského režimu.

Předstíraná radost a strach

Gide na začátku *Návratu* popisuje sovětskou společnost roku 1936 a její rozradostněnou tvář, která mu byla všude dávana na odiv. Jistě byl jeho optimistický pohled ovlivněn odvěkou náklonností k mládeži, ve které viděl budoucnost SSSR a stejně jako režim do ní vkládal mnoho očekávání a prostředků, často však na úkor starších generací. Gide sice tento tvrdý přístup vůči starým vnímá (sám se pomalu blíží k sedmdesátce), ale dále jej nestuduje. Spíše se věnuje jiným negativním společenským aspektům, udávání, strachu a lži, které byly v sovětské společnosti všudypřítomné a režimem navíc masivně podporované. Gide si všímá proměny revolučních hodnot srovnáním s dřívější literaturou (Gorkij):

„[...] tam, kde včera kolem sebe člověk nacházel podporu, pomoc, ochranu, dorozumění, potká se dnes jen s udavačstvím a slidičstvím.“¹⁰⁹

Udávání se dle Gida stává jediným možným prostředkem vlastního úniku, lidem nezbyvá nic jiného než spolupracovat, což zároveň zvyšuje jejich společenský význam.

„Od vršku obnoveného sociálního žebříku až dolů jsou nejlíp zapsáni nejpodlízavější, nejpodlejší, nejohnutější, nejmizernější.“¹¹⁰

„Odmítnouti takovou podlost, takové opuštění přítele, znamená zahubiti sám sebe spolu s přítelem, kterého chcete zachrániti.“¹¹¹

---

¹⁰⁷ „L'effigie de Staline se rencontre partout, son nom est sur toutes les bouches, sa louange revient immanquablement dans tous les discours. [...] Adoration, amour ou crainte, je ne sais; toujours et partout il est là.“ Ibid., str. 71. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹⁰⁸ „Que Staline ait toujours raison, cela revient à dire: que Staline a raison de tout.“ Ibid., str. 76. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹⁰⁹ „[...] où l'on trouvait hier, autour de soi, aide, appui, protection, connivence, on ne rencontre plus que surveillance et délation.“ GIDE, André. *Retouches à mon „Retour de l'U.R.S.S.“*, str. 33/4. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹¹⁰ „Du haut en bas de l'échelle sociale réformée, les mieux notés sont les plus serviles, les plus lâches, les plus inclinés, les plus vils.“ Ibid., str. 34. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹¹¹ „Se refuser à ce lâchage, à cette lâcheté, c'est se perdre soi-même avec l'ami que l'on voudrait sauver.“ Ibid., str. 32. Přeložil Bohumil Mathesius.

Radostnou tvář obyvatel SSSR proto Gide odůvodňuje existencí strachu z projevení nespokojenosti či smutku. Toto zjištění kalí celkový obraz, který si Gide o sovětské společnosti vytvořil.

„Zdá-li se nám všechno, co v Sovětském svazu vidíme, radostným, je to také z toho důvodu, že všechno, co radostné není, stává se podezřelým; z toho důvodu, že je neobyčejně nebezpečné být smuten, nebo alespoň svůj smutek projevat.“¹¹²

Politický teror

Jak tedy je vidět, úspěch, a někdy dokonce vlastní přežití, byly podmíněny spoluprací s mocenským a byrokratickým aparátem SSSR. Jakákoli forma opozice byla dříve nebo později potrestána, neboť kritika režimu byla nepřipustná, stejně jako svobodné myšlení.

„Čemu říkají v Sovětském svazu ‚opozice‘, je svobodná kritika, je svoboda ducha.“¹¹³

V politice to platilo dvojnásob, a krutost represí vůči svobodně uvažujícím jedincům neznala mezí. Gide teprve později připustil existenci koncentračních a pracovních táborů – gulagů; v *Retuších* zmiňuje pouze deportace odpůrců režimu a jejich geografický cíl, nikoliv však jejich rozsah a bližší upřesnění.

„Všichni ti, kdo stojí s hlavou vzpřímenou, jsou jeden po druhém odrovnáváni nebo deportováni.“¹¹⁴

„Myslet vlastní hlavou znamená stát se okamžitě kontrarevolucionářem. Člověk uzrál pro Sibiř.“¹¹⁵

V *Retuších* se také zmiňuje o Moskevských procesech, které komentuje zopakováním svého přirovnání Sovětského svazu k hitlerovskému Německu, které použil již v *Návratu* pro ilustraci míry strachu v sovětské společnosti.

„Pochybuji, že dnes v některé jiné zemi – i kdyby to bylo hitlerovské Německo, – je duch méně svobodný, sehnutější, bázlivější (více zterorisovaný), porobenější.“¹¹⁶

---

¹¹² „Si tout ce que nous voyons en U.R.S.S. paraît joyeux, c'est aussi que tout ce qui n'est pas joyeux devient suspect; c'est qu'il est extrêmement dangereux d'être triste, ou du moins de laisser paraître sa tristesse.“ Ibid., str. 64. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹¹³ „Ce qu'on appelle ‚l'opposition‘, en U.R.S.S., c'est la libre critique, c'est la liberté de pensée.“ Ibid., str. 65. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹¹⁴ „Tous ceux dont le front se redresse sont fauchés ou déportés l'un après l'autre.“ Ibid., str. 34. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹¹⁵ „Penser par soi-même, c'est aussitôt devenir ‚contre-révolutionnaire‘. On est mûr pour la Sibirie.“ Ibid., str. 31. Přeložil Bohumil Mathesius.

Ve stranických funkcích zůstávali jen ti nejservilnější, kteří se smířili s otrockým posloucháním a plněním rozkazů státní moci. Gide tuto tendenci zachycuje a vztahuje ji na celou sovětskou společnost, jejíž úpadek do konformismu a uniformity se má nadále prohlubovat na základě absence individuálních osobností a přístupů zaručujících společenský pokrok.

„Ti kdo mizejí, které odstraňují, jsou nejhodnotnější; nikoli možná jako zisk hmotný, ale jsou to ti, kdo se liší, kdo se různí od masy, a masa potvrzuje svou jednotu, svou uniformitu jen v prostřednosti, která tíhne stále níž.“¹¹⁷

Zpolitizovaná kultura

Gide byl dojat při poslechu dělníka recitujícího Puškinovy verše v moskevském parku kultury, nicméně na jiném místě si posteskl, že v SSSR nepotkal mnoho čtenářů Dostojevského, čemuž dal za vinu snahu režimu od tohoto Gidova oblíbence odvést pozornost mládeže.¹¹⁸ Nejen tento postřeh Gidovi také pomohl odhalit realitu sovětské literární a umělecké politiky. Zažívá rozhovor s přetvářujícím se umělcem obhajujícím sovětské umělecké doktríny, které o chvíli později před Gidem v tajnosti popírá.¹¹⁹ I v umění (okrajově zmiňuje i vědu) totiž Gide cítí strach, který režim nahání tvůrcům, jejichž díla se vymykají oficiálním uměleckým teoriím SSSR.

„Přinutíte všechny své umělce ke konformismu, říkám mu, a ty nejlepší, kteří své umění nebudou chtít snížit, nebo jen pokřivit, odsoudíte k mlčení.“¹²⁰

Je známo, že Gide zastával v umění svobodu individuální tvorby, nerad se vázal na doktríny a směry a mnohdy šel proti oficiálnímu proudu. V *Návratu* tyto myšlenky potvrzuje :

„Myslím, že cena spisovatele je těsně spjata s revoluční silou, která ho oživuje, nebo přesněji [...] je těsně spjata s jeho silou opoziční.“¹²¹

---

¹¹⁶ „Je doute qu'en aucun autre pays aujourd'hui, fût-ce dans l'Allemagne de Hitler, l'esprit soit moins libre, plus courbé, plus craintif (terrorisé), plus vassalisé.“ Ibid., str. 22. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹¹⁷ „Ceux qui disparaissent, que l'on fait disparaître, ce sont les plus valeureux; peut-être pas comme rendement matériel, mais ce sont ceux qui diffèrent, se diversifient de la masse et celle-ci n'assure son unité, son uniformité, que dans une médiocrité qui tend à devenir toujours plus basse.“ Ibid., str. 65. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹¹⁸ GIDE, André. *Retour de l'U.R.S.S.*, str. 86.

¹¹⁹ Ibid., str. 82/3.

¹²⁰ „Vous contraindrez tous vos artistes au conformisme, lui dis-je, et les meilleurs, ceux qui ne consentiront pas à avilir leur art ou seulement à le courber, vous les réduirez au silence.“ Ibid., str. 82. Přeložil Bohumil Mathesius.

„V naší společenské formě velký spisovatel, velký umělec je v podstatě protikonformní.“¹²²

I z tohoto důvodu hájí spisovatele originální a netradiční, jejichž hodnota se často vyjeví až v pozdější době (uvádí např. Baudelaira, Rimbauda). Gide se proto trochu ironicky pozastavuje nad sovětskou kampaní proti „formalistům“, avantgardním umělcům, jejichž díla nenaplnovala smyslovou podstatu socialismu a byla tak odsouzena k ilegalitě.

„Doznávám, že nemohu napsat tato slova „forma“ a „obsah“ bez úsměvu. Ale slušelo by se spíš plakat, vidíme-li, jak toto absurdní rozlišení determinuje kritiku.“¹²³

Jak lze tedy na základě témat věnovaných umění a literatuře z *Návratu* vyvodit, čeho se Gide obává nejvíce, je opět konformismus, tentokrát umělecký, který může ohrozit samu existenci kultury. Konformismus je navíc utvrzován znemožněním svobodné umělecké kritiky, sama kritika se točí výhradně okolo oficiální doktríny. Gide tedy umění vytýká politickou tendenčnost.

„O linii samé se nediskutuje. Diskutuje se o tom, zda takové a takové dílo, počín nebo teorie je konformní s touto posvátnou linií. [...] Kritika za těmito mezemi dovolena není. [...] A nic neuvádí kulturu u větší nebezpečí, než takovýto stav v ducha.“¹²⁴

Gide se proto snaží zdůraznit smysl revoluce samé, která podle něj má za úkol osvobodit, nikoli ještě více svázat revolučního umělce.

„Jakmile revoluce triumfuje a ujme se vlády, začíná umění hrozit strašlivé nebezpečí [...] Hyne v přitakávání, v konformismu. Vítězná revoluce má a musí nabídnout umělci nejprve a především svobodu.“¹²⁵

---

¹²¹ „Je crois que la valeur d'un écrivain est liée à la force révolutionnaire qui l'anime, ou plus exactement[...]: à sa force d'opposition.“ Ibid., str. 79. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹²² „Dans notre société, un grand écrivain, un grand artiste, est essentiellement anticonformiste.“ Ibid., str. 79. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹²³ „Je ne puis, je l'avoue, écrire ces mots ‚forme‘ et ‚fond‘ sans sourire. Mais il sied plutôt de pleurer lorsqu'on voit que cette absurde distinction va déterminer la critique.“ Ibid., str. 84. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹²⁴ „Ce n'est pas elle, la ligne, que l'on discute. Ce qu'on discute, c'est de savoir si telle oeuvre, tel geste ou telle théorie est conforme à cette ligne sacrée.[...]La critique au delà n'est pas permise.[...]Et rien, plus que cet état d'esprit, ne met en péril la culture.“ Ibid., str. 52. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹²⁵ „Du moment que la révolution triomphe, et s'instaure, et s'établit, l'art court un terrible danger[...]. Il sombre dans le conformisme. Ce que la révolution triomphante peut et doit offrir à l'artiste, c'est avant tout la liberté.“ Ibid., str. 89. Přeložil Bohumil Mathesius.

Absence svobody

Gide se pozastavuje nad nesvobodným režimem a srovnává jej s výrazně lepší situací ve Francii:

„A poněvadž cenu určitých výhod poznáváme obyčejně teprve až pak, když jsme je ztratili, nenaučíme se tak – jako pobytem v Sovětském svazu (nebo ovšem samo sebou v Německu) – vážit si nedocenitelné myšlenkové svobody, které ještě se těšíme ve Francii a které občas zneužíváme.“¹²⁶

Náboženství

Jak reflektoval Gide náboženskou situaci v SSSR, která proběhla ve znamení důsledné dechristianizace? Jak bylo výše popsáno, Gide byl sice bojovníkem proti církvím, nikoliv však proti Kristu samému. Proto sice neodsoudil perzekuci církve v SSSR, nicméně s politováním konstatoval nedostatek soudnosti, spěch a špatně zvolenou strategii při tomto protináboženském tažení. Nesouhlasí s negací Kristovy existence a evangelia, které má za příčinu politováníhodné ochuzení kultury lidstva.¹²⁷ Situaci popisuje Gide obrazně:

„[...] vylili z necek s vodou i dítě.“¹²⁸

Avšak Gide zůstal i nadále věrný své proticírkevní pozici, když se obává návratu zbídačených mas k víře:

„Čteme-li, že při posledních vánočních bohoslužbách byly kostely nacpány, nepřekvapuje nás to vůbec. Oloupeným ‚opium‘.“¹²⁹

Odklon SSSR od revolučních ideálů

Gide po vydání *Návratu* nepřestává ujišťovat, že stále zůstává přítelem SSSR a že jeho bilance sovětské zkušenosti je pozitivní. V tomto postoji jej zřejmě udržovaly vzpomínky na rozradostněné tváře a zdánlivé štěstí sovětských občanů. V *Návratu* zdůrazňuje, že současný stav věcí v SSSR je pouze dočasnou záležitostí:

---

¹²⁶ „Et comme il advient toujours que nous ne reconnaissons qu’après les avoir perdus, la valeur de certains avantages, rien de tel qu’un séjour en U.R.S.S. (ou en Allemagne, il va sans dire) pour nous aider à apprécier l’inappréciable liberté de pensée dont nous jouissons encore en France, et dont nous abusons parfois.“ Ibid., str. 86. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹²⁷ Ibid., str. 109–112.

¹²⁸ „[...] on a jeté l’enfant avec l’eau du bain“ Ibid., str. 112. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹²⁹ „Quand nous lisons qu’aux derniers offices de Noël les églises étaient bondées, il n’y a de quoi nous surprendre. Aux spoliés ‚l’opium‘.“ GIDE, André. *Retouches à mon „Retour de l’U.R.S.S.“*, str. 34/5.

„Sovětský svaz je ‚ve výstavbě‘, je třeba si to stále opakovat.“¹³⁰

Stojí si proto za svým kritickým postojem, který má přispět ke zlepšení současné situace.

„Právě pro můj obdiv k Sovětskému svazu a k divům, které už vykonal, vystává má kritika.“¹³¹

Nicméně v *Retuších* se jeho postoj stává již méně shovívavým a promítá se do něj Gideův pocit zklamání ze ztracených revolučních ideálů a odmítání lži, kterým dříve s důvěrou naslouchal.

„Bylo-lis nám zprvu příkladem, dnes, běda, nám ukazuješ, do jakých písčin může revoluce zabřednout.“¹³²

Jeho tón se mění ve velmi naléhavý, dokonce již odmítá věřit ve zlepšení a prorokuje novou revoluci, pokud se situace nezmění.

„Říkají mi: přijměte přítomný stav, zlo je přechodné, je to zastávka při stoupání, je to stupeň schodiště. Ale po tomto schodišti, Sovětský svaz, nestoupá; sestupuje a brzy bude třeba opakovat Říjnové dny. Je na čase křičet: zastavte! Je na čase varovat!“¹³³

Odklon Gida od komunismu

Gide si kladl otázku, zda je ruský národ skutečně tak hrdinský a obdivuhodný, aby mohl nést vlajku revoluce. Copak jeho tradiční výše popsané negativní vlastnosti neškodily fungování socialistické ekonomiky? Vzhledem k prestiži, kterou Sovětský svaz stále měl u levice v západní Evropě, a vizím napodobení sovětského socialistického modelu v západních zemích, Gide vznáší otázku týkající se porovnání francouzské a sovětské mentality:

„A naskytá se otázka, co by sovětský systém vykonal s francouzským temperamentem, s horlivostí, svědomitostí a výchovou našich dělníků.“¹³⁴

---

¹³⁰ „L'U.R.S.S. est ‚en construction‘, il importe de se le redire sans cesse.“ GIDE, André. *Retour de l'U.R.S.S.*, str. 13.

¹³¹ „C'est en raison même de mon admiration pour l'U.R.S.S. et pour les prodiges accomplis par elle déjà, que vont s'élever mes critiques.“ Ibid., str. 15. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹³² „Si d'abord tu nous servais d'exemple, à présent hélas! tu nous montres dans quels sables une révolution peut s'enliser.“ GIDE, André. *Retouches à mon „Retour de l'U.R.S.S.“*, str. 68. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹³³ „On me dit: acceptez l'état présent; le mal est passager; c'est un palier, c'est la marche d'un escalier. Mais cet escalier, l'U.R.S.S. ne le monte pas; elle le descend; et bientôt les jours d'Octobre seront à refaire. Il est temps de crier: halte! d'avertir.“ Ibid., str. 103.

Závěr *Retuší* však dokazuje, že Gidův sovětofilský „eurokomunismus“ je po všech zkušenostech již překonán. Gidovi nezbyvá, než se za realizací svých humanitářských ideálů vydat jiným směrem, i když slibuje, že situaci v SSSR bude i nadále sledovat.

„Sovětský svaz není tím, čím jsem doufali, že bude, a co být sliboval i čím se namáhá ještě se zdát; zradil naše naděje. Nechceme-li připustit, aby naše naděje padly, musíme je vzepnout jinam. Ale neodvrátíme svých očí od tebe, Rusko slávy a bolesti plné.“¹³⁵

Politické ústraní

Po slepé víře v komunistickou utopii tedy přišla krutá ztráta iluzí. Co následovalo? Gide opustil ideál nového člověka, v jehož uskutečnění v Sovětském svazu doufal. Nicméně ve vítězství nad člověkem starým nepřestával věřit a jeho dosažení nadále zakládal na myšlence vnitřní individuální přeměny. Po vydání *Retuší* již nepokračoval v dialogu s komunisty a ani nepodlehł žádostem těch, kteří v něm viděli představitele boje za obranu demokratických hodnot Evropy. Až na jisté výjimky raději zvolil politické ústraní a vrátil se ke svým zájmům literárním, přírodním a cestovatelským. Velkou část druhé světové války strávil v severní Africe, po ní navštívil různé evropské státy a jeho postoj Evropana-humanisty byl v roce 1947 korunován udělením Nobelovy ceny za literaturu „za jeho obsáhlé a umělecky významné literární dílo, v němž lidské problémy a životní podmínky vystihl s neohroženou láskou k pravdě a psychologickou bystrozrakostí.“¹³⁶

---

¹³⁴ „Et l'on en vient à se demander ce que, avec le tempérament français, le zèle, la conscience et l'éducation de nos travailleurs, le régime soviétique n'arriverait pas à donner.“ GIDE, André. *Retour de l'U.R.S.S.*, str. 44. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹³⁵ „L'U.R.S.S. n'est pas ce que nous espérons qu'elle serait, ce qu'elle avait promis d'être, ce qu'elle s'efforce encore de paraître; elle a trahi tous nos espoirs. Si nous n'acceptons pas que ceux-ci retombent, il faut les reporter ailleurs. Mais nous ne détournons pas de toi nos regards, glorieuse et douloureuse Russie.“ GIDE, André. *Retouches à mon „Retour de l'U.R.S.S.“*, str. 68. Přeložil Bohumil Mathesius.

¹³⁶ "for his comprehensive and artistically significant writings, in which human problems and conditions have been presented with a fearless love of truth and keen psychological insight" Odůvodnění švédské akademie. http://nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1947/index.html

Závěr

Vzhledem k mnohovrstevnatosti Gidova individualistického ducha se na jeho obdiv k utopii Sovětského svazu ve třicátých letech dvacátého století dá nahlížet z mnoha hledisek. Domnívám se, že základním přehledem alespoň hlavních z nich bude tato diplomová práce vhodným způsobem uzavřena. Zároveň také jejich stručný popis poslouží jako shrnutí základních gidovských motivů, které se k tématu vztahují.

Jako první lze uvést hledisko historické a politické. Po první světové válce vyvstalo mnoho nových otázek týkajících se ideálního společenského a hospodářského zřízení. Navíc celosvětová hospodářská krize, která následovala po krachu na newyorské burze v roce 1929 a přesunula se do Evropy na začátku třicátých let, ukázala, že liberalistické hodnoty neřeší problematickou sociální otázku. Právě naopak, myšlenkový rozvrat ve společnosti a politická nerozhodnost, kterou zažívaly západní evropské mocnosti, připravily půdu pro vzestup totalitních režimů. Začaly se objevovat obavy z opakování krvavého konfliktu a politická sféra se dále polarizovala. Ve Francii tyto obavy a vůle po společenské změně vyústily ve vítězství Gidem podporované levicové *Lidové fronty* v roce 1936. Z historického a politického hlediska se tedy Gidova komunistická angažovanost dá vysvětlit jako přirozená potřeba uniknout z tísnivé situace ve společnosti poté, co ztratil naději v ideály Západu. Sovětský svaz, s jehož otevřenou náručí navíc šla ruku v ruce dobře organizovaná propaganda, byl pro Gida mezi ostatními evropskými režimy ve třicátých letech dvacátého století v podstatě jedinou možností, kam se obrátit s potřebou naplnit vlastní společenské ideály.

Hledisko sociální hrálo u Gida po celý jeho život velmi důležitou roli. Gide snil o společnosti, kde se všichni budou mít stejně dobře jako on sám, který ve svém životě nepoznal materiální strádání. Postupem času si vytvořil vlastní soubor společenských pravidel kladoucích hlavní důraz na svobodný růst jedince v rámci kolektivu, který se ve třicátých letech sešel se snem o rovnosti a spravedlnosti mezi lidmi. Pod vlivem snu marxistického pak věřil, že lepší sociální podmínky v rámci kolektivu vytvoří lepší jedince. Hmotnou realizaci této utopie Gide ve své nevědomosti přenechal komunistickému režimu, v jehož spasitelskou roli slepě uvěřil až do té míry, že se dá v tomto smyslu hovořit o konverzi ke komunismu.

S hlediskem sociálním úzce souvisí hledisko Gidova individualismu. Problém individualismu a kolektivismu se stal jedním ze zásadních morálních témat konce

devatenáctého a první poloviny dvacátého století. Gide byl představitelem individualistického myšlenkového proudu, který hlásal primát nesnadno dosažitelné svobody a odlišnosti individua nad pohodlností povrchnosti a konformnosti, kterou podporovala buržoazní společnost. Důsledný individualismus tedy měl vyústit v osamělost, s níž se však Gide nechtěl smířit. Proto svou osamělost založenou na pocitu osobní jedinečnosti a odlišnosti, která do velké míry souvisela s jeho přiznanou homosexualitou, řešil ve svém díle permanentní otevřenou zpovědí, v níž prosazoval myšlenku svobody, aby byl společností přijat. Ve stejné logice odhaloval i jiná morální tabu, svým dílem šokoval a předával tak revoluční poselství národu a lidstvu, poselství ve formě kladení morálních otázek a negace zaběhlých společenských zákonů. Gide tak svým dílem osvobozoval a budoval hlavně sám sebe, ale zároveň chtěl být davem přijat a splynout s ním, oslovit a osvobodit i jej. Tím jeho individualismus získal sociální rozměr a jeho dílo se díky své provokativní otevřenosti stalo aktuálním, protože společnost na něj musela reagovat. Gidovo životní hledání na sebe bralo formu úniku, který připomínal klikatou cestu, během níž individualista s vroucností okoušel a zase nevázaně opouštěl různé myšlenkové směry a přístupy, z nichž si bral vždy jen to, co se pozitivně promítalo do jeho srdce. Jeho únik a myšlenková nevěrnost pak souvisely s hledáním pevného bodu, ke kterému by se ve svém životě mohl uchýlit. Tímto pevným bodem mu byl jeho vlastní výklad evangelia a příklad Krista, který svou svobodnou individuální obětí dokázal oslovit masy, aby v něj a jeho životní přístup uvěřily. Možnost uskutečnění svých individualistických ideálů na základě evangelia pak Gide ve třicátých letech viděl v revolučním Sovětském svazu, s jehož pokrokovými myšlenkami a vizí nového člověka se na několik let ztotožnil.

Mezi hlavními hledisky Gidovy angažovanosti v otázce komunismu pak také nesmí chybět hledisko literární a umělecké tvorby. Gide svou uměleckou tvorbu vnímal jako vyjádření sebe sama, ospravedlnění před Bohem a splnění svého životního úkolu. Ve svých úvahách o umění se zabíral svébytností individuální tvorby a její identifikací s kolektivem. Přál si, aby díla originálních a netradičních autorů byla publikem sdílena bez většího zpoždění, nikoliv však za cenu jejich tendenčnosti a mělkosti. Domníval se, že prostor pro svobodnou individualistickou uměleckou tvorbu bude zaručen teprve tehdy, když bude společnost materiálně zabezpečena a bude jí umožněno kvalitní vzdělání, a svůj ideál s velkou důvěrou svěřil do rukou Sovětského svazu. Jeho vlastní tvůrčí duch však byl ve třicátých letech dvacátého století natolik zaneprázdněn otázkou

sociální, že po několika pokusech sloučit svou angažovanost s uměleckou tvorbou spisovatel na jistou dobu upadl do tvůrčí krize.

Aby tedy Gide zachoval výsostnost umění a aby byla jeho účast na komunismu efektivnější, rozhodnul se zůstat mimo komunistickou stranu. I v jiných případech se však ke komunistům nechoval vždy loajálně. Odmítal pronášení politických projevů, nepsal propagandistické články, nerad se zúčastňoval komunistických setkání, nechtěl vstupovat do komunistických organizací a hájil osobnosti z řad individualistů. Sám sebe považoval za problémového „brance“, což dokazuje tezi o jeho individualistické nevěrnosti a fakt, že si jí byl sám vědom. Ostatně sám Gidův pojem komunismu byl komunisty špatně interpretován, a tento fakt měl za důsledek oboustranné nedorozumění, které doznalo svého vrcholu během a zejména po Gidově návštěvě Sovětského svazu. Sám spisovatel se totiž považoval za komunistu spíše ve svém osobním smyslu humanistickém, jehož morální základ však byl v přímém rozporu se sovětskou skutečností, jak se sám na místě s velkým zklamáním přesvědčil.

V jakém smyslu lze tedy chápat Gidův komunismus? Komunistou byl jako malý chlapec, když hluboce soucítit se sociálně slabými; jako adolescent, když vnímal své bohatství jako jeho vedoucí jej k altruismu; jako mladý muž, který se vzbouřil proti omezujícím zákonům morálky a náboženství a proti své vlastní společenské třídě; jako člověk, který postupně vytvořil propracovaný morální kodex humanismu, v němž sloučil individualismus se sebeobětováním pro druhé, nebo také vlastní hédonismus a sociální heroismus založený na hledání lidské obecnosti a hloubky.

Gide věřil, že v sovětské utopii nenajde kapitalistické zlo a maloměšťáctví. Měl naivní vizi společnosti nenarušované válkou a náboženstvím, kde bude radostně žít nový, lepší, svobodně tvořící člověk, který nebude omezován ve svých citech a nepozná bídu. Jeho rozchod se Sovětským svazem však byl nevyhnutelný, protože v něm našel, kromě úplného nedostatku svobody, stejné kazy jako měla společnost, proti které ve Francii revoltoval.

Přestože Gide projevil jistou historickou, politickou a ekonomickou neznalost a nezkušenost, význam jeho komunistického dobrodružství spojený s neohroženým vydáním obou svědectví tkví v odhalení celkového úpadku sovětské společnosti na základě strachu a lži. Gide se i v tomto případě řídil podle svých individualistických hodnot a zůstal tak věrný svému boji za pravdu proti lži a pokrytectví, konformismu a mocenskému oportunismu. *Návrat* a *Retuše* přispěly k opravení ideálního obrazu Sovětského svazu vedeného Stalinem a k rozpoutání diskuze ve francouzské

společnosti. Přestože se odčarování kouzla sovětské utopie nezdařilo úplně, Gidova sovětská mise je dalším dokladem o upřímnosti jeho humanistických snah o vytvoření ideálních životních podmínek pro šťastného člověka. André Gide zůstal věrný svému individualismu, pro něhož bylo příznačné proteovské hledačství, a svým odklonem od sovětské utopie znovu a opět prokázal identitu se sebou samým, se svým osobnostním vývojem.

Résumé

André Gide: *Retour de l'U.R.S.S.*; *Retouches à mon „Retour de l'U.R.S.S.“*. Confrontation de l'individualiste avec l'utopie soviétique.

L'écrivain français André Gide (1869–1951) était un des grands représentants du courant individualiste à la fin du dix-neuvième et dans la première moitié du vingtième siècle. Ce mémoire étudie les circonstances de l'engagement de l'écrivain dans la question communiste dans les années trente du vingtième siècle, qui a débouché sur sa visite officielle de l'Union soviétique pendant l'été 1936, dont le résultat a été la publication des deux témoignages révélateurs: *Retour de l'U.R.S.S.* (1936); *Retouches à mon „Retour de l'U.R.S.S.“* (1937). L'épisode soviétique d'André Gide est ici observée de la perspective de son individualisme qui est traité dans la première partie de cette étude. Celle-ci présente les influences et les inspirations fondamentales qui agissaient sur l'esprit individualiste de Gide, de même que ses manifestations dans la vie de l'auteur, dans sa création littéraire et dans sa critique de l'art et de la société.

Le problème de l'individualisme et du collectivisme est devenu un des sujets essentiels dans l'évolution de la pensée gidienne, mais aussi dans le milieu intellectuel français de l'époque. Gide prêchait la primauté d'une liberté pas facilement obtenue et l'originalité de l'individu sur la superficialité et le conformisme que favorisait la société bourgeoise. Gide cherchait la solution de sortir de la solitude individualiste qui était dans une certaine mesure liée à son homosexualité avouée, et il l'a trouvée dans sa création littéraire sous forme d'une confession ouverte permanente en vue de sa libération et de son acceptation par la société. Il dévoilait les différents tabous sociaux en choquant par la franchise de son œuvre dans lequel il contestait les lois sociales traditionnelles et ouvrait des questions morales. C'est de cette façon qu'il libérait non seulement lui-même, mais aussi la société. C'est ainsi que Gide a réussi à transmettre son message à la nation et à l'humanité et que son œuvre a acquis une dimension sociale, voire même héroïque.

La recherche de la personnalité de Gide ressemblait à une évasion permanente et protéiforme où l'individualiste goûtait avec ferveur et quittait aussitôt différents mouvements littéraires et philosophiques dans lesquels il voyait la réalisation de ses idéaux individualistes. Le principal point de repère de Gide était sa propre explication

de l'Évangile: C'est grâce au sacrifice individuel de Jésus-Christ que la foule a décidé de le suivre et de croire en lui et en son enseignement.

Dans les années trente du vingtième siècle Gide espérait que ses idéaux individualistes et révolutionnaires auraient pu être réalisés en Union soviétique et il s'est identifié avec les pensées marxistes du progrès et de la vision d'un nouvel homme. L'engagement communiste d'André Gide est étudié de plus près dans la partie seconde. Celle-ci traite les raisons et les aspects principaux de ses sympathies pour les idées communistes, qui s'évaluaient au fur et à mesure pour aboutir à son engagement politique au début des années trente du vingtième siècle, dans la période d'une profonde crise économique et sociale. Cette incertitude politique a eu pour conséquence la naissance des régimes totalitaires européens. La peur d'un nouveau conflit international et les préoccupations sociales ont contribué à accélérer l'orientation de Gide vers l'engagement politique de gauche. A cette époque l'Union soviétique, en recherche des alliés contre ses ennemis émergents, tendait la main vers l'ouest et leurrait les intellectuels occidentaux en utilisant une propagande bien organisée. L'adhésion des intellectuels au communisme était utile pour augmenter le prestige du régime soviétique. Ces „compagnons de route“ alors opéraient surtout dans les organisations politiques françaises et internationales sous la surveillance directe ou indirecte du parti communiste soviétique.

L'engagement d'André Gide était spécifique. Dans les années trente, il passait par une période de tarissement de son talent littéraire qui était probablement lié à son intérêt croissant pour les questions sociales. Après quelques tentatives du rapprochement de son œuvre avec son engagement politique, il s'est rendu compte qu'il vaudrait mieux servir le communisme d'une autre façon. Dans son *Journal* et dans la presse philosovétique française et soviétique, il soutenait publiquement l'U.R.S.S contre ses adversaires. Il a même mené des campagnes pour la libération des prisonniers communistes en Allemagne nazi et entretenait des contacts avec les émigrés, surtout les écrivains et intellectuels. Cependant, Gide refusait d'être membre du Parti communiste français et il était réticent à l'utilisation de sa personnalité pour des buts politiques. Il a aussi formulé ses réserves contre le programme culturel soviétique qui envisageait la mise en place du réalisme socialiste, parce que celui-ci entraînait en conflit avec les visions de l'art individualiste de Gide.

Malgré tout, il restait fidèle à la cause communiste. Il s'efforçait de lire et de comprendre les œuvres communistes principales, mais il ne prévoyait pas bien à quoi leur application aurait pu mener. En fin de compte, avant son voyage en Union

soviétique Gide considérait toujours le marxisme comme une réalisation matérielle idéale de ses visions humanistes.

Lors de la visite officielle de l'U.R.S.S. que Gide, accompagné de cinq compagnons de voyage, a entrepris en été 1936, un programme „classique“ lui a été offert par les Soviétiques. Ceux-ci ont préparé une mise en scène attirante qui avait pour but de confirmer les aspirations de Gide pour le faire servir encore plus la propagande extérieure. Ils lui ont fait visiter des usines, des musées, des parcs de culture, il assistait à des parades de gymnastes et de pionniers, il a fait un tour de l'Union soviétique (Moscou, Leningrad, le Caucase, la mer Noire, l'Ukraine). Il profitait d'un confort et d'une gloire énormes, il rencontrait partout des gens charmants. Mais à côté de tout cela, Gide a remarqué que la réalité n'était pas aussi joyeuse que l'on lui montrait. Il était surtout sensible à la censure que l'on lui imposait par moments, mais aussi à sa surveillance permanente qui devait le priver du contact avec la vérité. Mais la vérité ne lui a pas échappé, du moins certains de ces aspects importants. Même si Gide croyait à l'état provisoire dans la construction de l'Union soviétique et affirmait qu'il restait toujours l'ami de l'U.S.S.R., la confrontation avec la réalité lui a causé un immense désarroi. Cet individualiste prêchant les valeurs de liberté et de justice sociale a rencontré le dur régime stalinien basé sur la peur et le mensonge qui imposait à ses citoyens une morale de désindividualisation et du conformisme.

André Gide a raconté son témoignage dans les livres *Retour de l'U.R.S.S.*; *Retouches à mon „Retour de l'U.R.S.S.“*. Sa déception profonde, suivie par une attitude critique à l'égard de la réalité soviétique qui a prouvé juste le contraire de ce que Gide en attendait dans ses illusions, fait l'objet d'étude dans la dernière partie. Sur la base des citations des deux reportages révélateurs est démontrée la confrontation de ses valeurs individualistes avec les pratiques d'oppression et d'exploitation du régime soviétique, dont la conséquence pour l'écrivain a été l'abandon de la politique et l'orientation de ses visions humanistes vers une autre direction.

André Gide est resté fidèle à son individualisme qui a été typique pour son caractère protéiforme. Par son éloignement de l'utopie soviétique il a une fois de plus prouvé son identité avec lui-même.

Shrnutí

André Gide: *Návrat ze Sovětského svazu; Retuše k mému „Návratu ze Sovětského svazu“*. Střetnutí individualisty s kolektivistickou utopií.

Francouzský spisovatel André Gide (1869–1951) byl představitelem individualistického proudu ve společnosti a literatuře na konci devatenáctého a v první polovině dvacátého století. Tato diplomová práce zkoumá okolnosti spisovatelovy angažovanosti v otázce komunismu ve třicátých letech dvacátého století, která vyústila v jeho návštěvu Sovětského svazu v létě roku 1936 a v napsání dvou odhalujících svědectví. Gidova sovětská epizoda je zde nahlížena z perspektivy jeho individualismu, jemuž je věnována první část této práce. Ta popisuje jednak základní vlivy a inspirace, které během celého života působily na Gidova individualistického ducha, jednak jeho projevy v autorově životě, tvorbě a umělecké a společenské kritice.

Část druhá je zaměřena na samotné téma Gidovy komunistické angažovanosti. Jsou v ní popsány hlavní příčiny jeho sympatizování s komunistickými myšlenkami, které se v něm postupně vyvíjely, aby se spojily na počátku třicátých let, v období hluboké společenské a hospodářské krize, kdy v nejisté atmosféře nově vznikajících totalitních režimů Gide cítil potřebu se politicky angažovat. Slepě věřil, že uskutečnění jeho společenských ideálů je možné v Sovětském svazu, který na západní intelektuály úspěšně útočil dobře mířenou propagandou. Jsou zde dále ukázány hlavní projevy Gidovy angažovanosti z hlediska jeho politické činnosti, literární tvorby a názorů na situaci ve Francii a SSSR. Během oficiální návštěvy SSSR, kterou Gide s několika spolucestujícími podnikl v létě roku 1936, se pak tento hlasatel svobodného individualistického rozvoje a sociální spravedlnosti střetnul s tvrdým stalinským režimem založeným na strachu a lži, jehož obyvatelům byla vštěpována morálka odosobnění a konformismu.

O svém hlubokém zklamání pak Gide vypověděl v knihách *Návrat ze Sovětského svazu* a *Retuše k mému „Návratu ze Sovětského svazu“*. Jeho kritickému postoji vůči sovětské skutečnosti, která byla přímým opakem iluzí, které si o ní spisovatel vytvořil, se pak věnuje část závěrečná. Na základě citací z obou knih je zde doložen střet jeho individualistických hodnot s hodnotami totalitními, který měl za důsledek spisovatelův odklon od politiky a nasměrování jeho humanistických vizí jiným směrem. Práce na

případu Gidovy odbočky ke komunismu dokládá jeho věrnost vlastnímu individualistickému duchu.

Abstract

André Gide: Return from the U.S.S.R.; Afterthoughts on the U.S.S.R. Confrontation of the individualist with the collectivist utopia.

The French writer André Gide (1869–1951) was a representative of the individualist stream in society and literature at the end of the nineteenth and in the first half of the twentieth century. This diploma work examines the circumstances of the writer's involvement in the question of communism in the thirties of the twentieth century, which led to his visit of the Soviet Union in summer 1936 and to his writing two revealing testimonies. Gide's Soviet episode is considered from the perspective of his individualism, which is treated in the first part of this work. It depicts both the basic influences and inspirations that had impact on Gide's individualist spirit and its manifestation in the author's life, creation and in his art and social criticism.

The second part focuses on the matter of Gide's communist alignment. It shows the main reasons for his sympathy with the communist ideas, which progressively developed into their association in the early thirties of the twentieth century. In this period of incertitude due to deep social and economic crisis, which gave rise to emerging totalities, Gide felt the need of a political alignment. He was blind in his belief that the implementation of his social ideals was conceivable in the Soviet Union, which successfully attacked the Western intellectuals with a well-aimed propaganda. Then follow the main manifestations of Gide's alignment from the point of view of his political activity, literary creation and opinions of the situation in France and the U.S.S.R. During his official visit to the U.S.S.R. in summer 1936, this advocate of free individualist development and social justice encountered a tough Staline's regime based on fear and lie, whose citizens were indoctrinated with the morality of depersonalisation and conformism.

The last part shows Gide's critical attitude to the Soviet reality, which was in conflict with the visions that the writer had of it. He reported about his deep disillusion in the books entitled *Return from the U.S.S.R.* and *Afterthoughts on the U.S.S.R.* On the basis of citations from both books the confrontation of his individualist values with the values of Soviet regime is demonstrated, which resulted in his abandonment of politics and shift of his humanist visions towards another direction. By the example of André Gide's

Soviet episode, the present study proves the constant character of Gide's individualist spirit.

Bibliografie

Primární literatura:

Francouzsky:

- 1) GIDE, André. *Retour de l'U.R.S.S.* Paris: Gallimard, 1937.
- 2) GIDE, André. *Retouches à mon „Retour de l'U.R.S.S.“*. Paris: Gallimard, 1937.
- 3) GIDE, André. *Journal 1889–1939*. Paris: Pléiade, 1940.
- 4) GIDE, André. *Littérature engagée*. Paris: Gallimard, 1950.
- 5) GIDE, André. *Souvenirs et voyages*. Présenté par P. Masson, D. Durosay, M. Sagaert. Paris: Bibliothèque de la Pléiade, Gallimard, 2001. Str. 1309–1327.
- 6) GIDE, André. *Les nourritures terrestres suivi de Les nouvelles nourritures*. Paris: Gallimard, 1993.
- 7) GIDE, André. *Les Caves du Vatican*. Paris: Gallimard, 1972.
- 8) GIDE, André. *Isabelle*. Paris: Gallimard, 1999.
- 9) GIDE, André. *L'Immoraliste*. Paris: Gallimard, 2003.
- 10) GIDE, André. *La Symphonie pastorale*. Paris: Gallimard, 1997.
- 11) YVON. *L'U.R.S.S. telle qu'elle est*. Préface d'André Gide. Paris: Gallimard, 1938.
- 12) GIDE, André – SCHIFFRIN, Jacques. *Correspondance (1922–1950)*. Édition établie par Alban Cerisier. Paris: Gallimard, 2005.
- 13) GIDE, André – LAST, Jef. *Correspondance (1934–1950)*. Édition établie par C. J. Greshoff. Lyon: Presses Universitaires de Lyon, 1984.

Česky:

- 14) GIDE, André. *Návrat ze Sovětského svazu*. Přeložil a doslov napsal Bohumil Mathesius. Praha: Družstevní práce, 1936.
- 15) GIDE, André. *Retuše k mému „Návratu ze Sovětského svazu“*. Praha: Julius Albert, 1937. Přeložil a předmluvou opatřil Bohumil Mathesius.
- 16) GIDE, André. *Zemři a živ budeš*. Přeložil Gustav Winter. Praha: Sfinx, B. Janda, 1933.
- 17) SAINT-EXUPERY, Antoine de. *Noční let*. Předmluva André Gide. Praha: Knihy Mánesa, 1933. Přeložil Bedřich Vaníček.

Sekundární literatura:

- 18) BEIGBEDER, Marc: *André Gide*. Paris: Begebis, Editions Universitaires 1954.
- 19) BRACHFELD, Georges. *André Gide and the Communist Temptation*. Genève: Librairie E. Droz; Paris: Librairie Minard, 1959.
- 20) CAUTE, David. *Communism and the French intellectuals 1914–1960*. London: André Deutsch, 1964.
- 21) ČERNÝ, Václav. *André Gide*. Uspořádal Jiří Pistorius. Praha: Triáda, 2002.
- 22) GOULET, Alain. *Gide à travers la presse soviétique de 1932 à 1937*. In *La revue des lettres modernes N°s 223–227, André Gide 1 : études gidiennes*, sous la direction de Claude Martin, Paris: Lettres modernes Minard, 1970.
- 23) MARTIN, Claude: *Gide*. Paris: Seuil, 1975.
- 24) MAURER, Rudolf. *André Gide et l'URSS*. Berne: Editions Tillier, 1983.
- 25) MAUROIS, André. *De Sartre à Gide*. Paris: Librairie Académique Perrin, 1965.
- 26) NEUMANN, Stanislav Kostka. *Anti-Gide neboli Optimismus bez pověr a iluzí*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1946.
- 27) PAINTER, George D. *André Gide*. Paris: Mercure de France, 1968.
- 28) SAGAERT, Martine: *Notice*. In GIDE, André. *Souvenirs et voyages*. Présenté par P. Masson, D. Durosay, M. Sagaert. Paris: Bibliothèque de la Pléiade, Gallimard, 2001. str. 1309–1327.
- 29) ŠALDA, František Xaver. *Gideovo zklamání ze sovětského Ruska*. In *Šaldův zápisník*, ročník IX, č. 4–5, únor 1937, str. 109–120. Praha: Melantrich; Otto Girgal, 1937.
- 30) TEJCHMAN, Miroslav. *Říše zla Josefa Vissarionoviče Stalina*. Praha: H&H, 1992.

Webové stránky:

Oficiální stránka věnovaná Andrému Gidovi : <http://www.gidiana.net>

Oficiální stránka věnovaná Nobelově ceně: <http://nobelprize.org>